

Josien Lodewick
Eline Luyten
Annelieke Blom
Carly van Mensvoort
Janneke Lommertzen

Een buitenlandervaring voor het leven

Vervolgmeting Erasmus+: Impact op ontwikkeling van interculturele vaardigheden van H0-studenten

Een buitenlandervaring voor het leven

Vervolmeting Erasmus+: Impact op ontwikkeling van interculturele vaardigheden van HO-studenten

Josien Lodewick, Eline Luyten, Annelieke Blom, Carly van Mensvoort & Janneke Lommertzen
Januari 2024

© 2024 ResearchNed Nijmegen in opdracht van het Nationaal Agentschap Erasmus+

Alle rechten voorbehouden. Het is niet geoorloofd gegevens uit dit rapport te gebruiken in publicaties zonder nauwkeurige bronvermelding. ResearchNed werkt conform de kwaliteitsnormen NEN-EN-ISO 9001:2015 voor kwaliteitsmanagementsystemen, NEN-ISO 20252:2019 voor markt-, opinie- en maatschappelijk onderzoek en NEN-ISO 27001:2017 voor informatiebeveiliging

Inhoudsopgave

1	Managementsamenvatting	1
2	Inleiding	3
2.1	Achtergrond	3
2.2	Doel van het onderzoek	5
2.3	Opzet	5
3	Online diepte-interviews	6
3.1	Respons	6
3.1.1	Achtergrondkenmerken respondenten	7
3.2	Impact op het huidige leven: algemene terugkoppeling in cijfers	8
3.2.1	Impact op het huidige persoonlijke leven	9
3.2.2	Impact op het huidige professionele leven	10
3.3	Impact op het huidige leven: verdieping	12
3.3.1	Impact op het huidige persoonlijke leven	13
3.3.2	Impact op het huidige professionele leven	16
4	Verdiepende gesprekken	22
4.1	Respons	22
4.1.1	Achtergrondkenmerken respondenten	22
4.2	Impact van de buitenlandervaring	23
4.2.1	Impact op het persoonlijke leven	24
4.2.2	Impact op het professionele leven	25
4.2.3	Verwachtingen, terugblik & impact op het wereldbeeld	27
5	Synthese en reflectie	29
5.1	Samenvatting	29
5.1.1	Impact op het huidige persoonlijke leven	29
5.1.2	Impact op het huidige professionele leven	29
5.1.3	Verwachtingen, terugblik & impact op het wereldbeeld	30
5.2	Methodologische verantwoording/ discussie	30
5.2.1	Reflectie op Europese doelstellingen	32
5.2.2	Reflectie op eerder onderzoek	33
6	Bijlage 1: Tabellen en figuren	35
7	Bijlage 2: Verdiepende teksten	41
7.1	Doelstellingen van het Erasmus+ programma - Achtergrond	41

1 Managementsamenvatting

Resultaten

De impact van een buitenlandervaring is ook na verloop van tijd nog voelbaar in het persoonlijke en professionele leven van oud-studenten. Voor sommige aspecten lijkt de impact van de buitenlandervaring te zorgen voor een versterking van de ‘coming of age’-ervaring van studenten. Persoonlijke ontwikkeling en meer zelfkennis, zelfstandigheid, flexibiliteit, sociale en communicatieve vaardigheden, persoonlijke relaties en een open en geïnteresseerde houding (naar andere culturen) zijn aspecten die de meeste studenten in de levensfase waarin ze zich bevinden in ontwikkelen, ongeacht een buitenlandervaring. Ook kennis van bepaalde talen en cultuur, interculturele sensitiviteit en een internationalere blik zijn aspecten (uit het persoonlijke leven) die iedereen op kan doen, maar waarvan het plausibel is dat deze vaardigheden versterkt worden door een buitenlandervaring. Hetzelfde geldt voor aspecten meer gericht op het professionele leven, zoals samenwerken en communiceren met (mensen uit) verschillende culturen, een internationaal kijkkader hanteren, talenkennis opdoen, het carrièrepad vormen en daarbij het opdoen van een internationaal, professioneel netwerk. Ook in het werkende leven geven (oud)-studenten aan dat de buitenlandervaring een positieve bijdrage leverde aan de ontwikkeling van zelfstandigheid, flexibiliteit, een open en geïnteresseerde houding, het opdoen van zelfkennis en vakspecifieke vaardigheden. Deze overwegend positieve impact is niet sec te scheiden naar dan wel impact op het persoonlijke, dan wel het professionele leven: in de meeste gevallen is sprake van een wisselwerking. Of de impact op persoonlijk dan wel professioneel leven groter is, is hier niet onderzocht.

De geïnterviewde oud-studenten reflecteerden middels een terugblik op de impact van hun Erasmus+-ervaring. Men had vaak geen concrete verwachtingen vooraf en ging er open in. De meesten hadden voorafgaand aan hun ervaring al een redelijk positief beeld van de wereld en Europa: de buitenlandervaring versterkte dit alleen maar. Het devies was dan ook: doe een buitenlandervaring op als de kans zich voordoet.

Reflectie

Het onderzoek bestond qua opzet uit een online vragenlijst¹ (N=700) en diepte-interviews (N=11) met (oud-)studenten die eerder aan longitudinaal onderzoek² deelnamen. Zo kon de impact over de jaren in kaart gebracht worden: waar het vorige onderzoek in tijd nog redelijk dicht op de daadwerkelijke buitenlandervaring zat, is dat inmiddels al een tijd geleden. Daarbij zien we dat de meeste resultaten stand houden: eerder onderzoek² liet zien dat studenten die naar het buitenland gaan vaker een positiever zelfbeeld en een grotere mate van zelfstandigheid, openheid voor reizen en andere culturen, culturele oriëntatie en internationale- en Europese blik hadden dan zij die niet gingen. Het voorliggende onderzoek spreekt dit niet tegen, maar heeft ook geen directe vergelijking gemaakt tussen studenten met en zonder buitenlandervaring. Wel bleken de geïnterviewde respondenten veelal uit internationaal georiënteerde families te komen. Ook kwam in 2020 naar voren dat studenten na een buitenlandervaring flexibeler waren, meer vertrouwen hadden in anderen of meer internationaal georiënteerd waren dan studenten zonder buitenlandervaring: die effecten worden hier onderschreven door diegenen die naar het buitenland gingen. Waar eerder geen significant effect gevonden werd op zich meer Europeaan voelen, spreken onze huidige bevindingen in elk geval de verwachting niet tegen dat een buitenlandervaring een positief effect heeft op zich, ook na enkele jaren, Europees voelen. Veel Europese doelstellingen worden behaald: verbeterde vaardigheden en

1 In de vragenlijst werd een *mass qualitative* benadering gehanteerd waarbij er ruimte was voor open antwoorden (kwalitatief) die respondenten vervolgens zelf toebedeelden aan voorgegeven aspecten (kwantitatief). Dit maakt de codering betrouwbaar, omdat deze door de respondenten zelf gedaan is.

2 Korte, de, K., Nas, K., Lodewick, J., & M. Brink (2020). Van inclusie naar Impact: Een meerjarige studie naar de impact van het Erasmus+ programma onder HO-studenten. Nijmegen: ResearchNed.

competenties in taal, communicatie, vakinhoud, flexibiliteit, zelfstandigheid, een open en geïnteresseerde houding en interculturele sensitiviteit in al haar vormen zien we zeker terug. Naar verbeterde digitale en groene vaardigheden werd niet expliciet gevraagd en deze kwamen ook niet terloops ter sprake. De (mogelijk versterkte) 'coming-of-age' werd zoals gezegd herkend, evenals een (nog) hogere waardering van de voordelen en positieve aspecten van de EU. Ook lijkt de stap om in het buitenland te wonen en werken na een buitenlandervaring kleiner. Over de overgang naar hogere onderwijsniveaus als doel is weinig te zeggen: de respondenten studeerden allen in het hbo of wo.

Conclusies en aanbevelingen

Dat de veelal positieve impact van een buitenlandervaring ook na (ruim) vijf jaar nog voelbaar is voor de meeste (oud-)studenten, zien we terug in dit onderzoek, zowel in de gegeven antwoorden als in de enthousiaste deelnamecijfers³. Daarmee kunnen we stellen dat de impact van een buitenlandervaring langdurig lijkt. Zowel op persoonlijk vlak als in het werkende leven is er (nog steeds) sprake van een positieve invloed op diverse aspecten. Daarbij nuanceren we dat het waarschijnlijk zo is dat ook studenten die niet naar het buitenland gingen, bepaalde ontwikkelingen doormaakten op deze gebieden, maar dat het aannemelijk is dat de buitenlandervaring een versterkend effect heeft, zeker op aspecten als interculturele competenties en perspectieven. Dit hoeft niet alleen positief te zijn in een internationale context, maar biedt mogelijk ook meerwaarde binnen de nationale context, bestaande uit zoveel verschillende mensen en culturen, als geheel, en de blik op Europa en de wereld.

Gelet op de ervaren positieve impact op zowel het persoonlijke als professionele leven van (oud-)studenten zoals we die na (ruim) vijf jaar terugzien, lijkt het wenselijk om deze ervaring voor zoveel mogelijk mensen bereikbaar te maken. Daarbij kan dit onderzoek behulpzaam zijn in het benadrukken van wat deze positieve aspecten zoal zijn. Daarbij zou het goed zijn om deelnemers aan het Erasmus+ programma voor langere tijd te kunnen volgen, zodat de (langdurige) impact op diverse facetten van het leven nog beter in kaart kan worden gebracht. Zoals de meeste respondenten aangaven: als de kans voor een buitenlandervaring zich voordoet, dan moet je deze grijpen!

3 Het is mogelijk dat (oud-)studenten met positieve ervaringen eerder geneigd zijn deel te nemen aan vervolgonderzoek en dat respondenten sociaal wenselijke antwoorden geven. Ook kan een negatieve ervaring toch een positieve impact hebben (bijv. op de persoonlijke ontwikkeling). De opzet van de vragenlijst liet echter ruimte voor de diversiteit aan ervaringen en in de interviews werd hierop doorgevraagd.

2 Inleiding

2.1 Achtergrond

Het Erasmusprogramma⁴, in 1987 is opgericht door de Europese unie, had als oorspronkelijke doel om de samenwerking tussen universiteiten en instellingen voor hoger onderwijs in Europa te bevorderen⁵. Dit betekende voornamelijk dat er een georganiseerd en geïntegreerd systeem werd opgezet dat zorgde voor grensoverstijgende studentenuitwisselingen. In 2014 is het programma uitgebreid door het samenvoegen van verschillende EU-programma's gericht op onderwijs, training, jeugd en sport onder de overkoepelende naam Erasmus+⁶. Zo kunnen mensen van alle leeftijden nieuwe kennis en ervaringen op doen in Europa.

Het opdoen van ervaringen in het buitenland staat dus centraal binnen Erasmus+. Het programma biedt kans op een mobiliteitservaring aan onder andere aan jongeren, volwassen leerders, studenten, docenten en professionals. Zo kunnen zij, verspreid over heel Europa, kennis en ervaring opdoen bij verschillende organisaties en universiteiten⁷. Door de jaren heen heeft de organisatie rond het programma Erasmus+ veel ervaring opgedaan met het verstrekken van subsidies aan deze groepen en heeft men ingezet op het uitbreiden van het programma. De eerste financieringsperiode (2014-2020), is in 2021 opgevolgd door een tweede periode (2021-2027) met een budget van ± 26.2 miljard euro⁸. De focus in deze laatste periode ligt op het vergroten van de kansen van studenten om mee te doen met het programma en het verbreden van de doelgroep van het programma en het aanbieden van partnerschapsprojecten voor organisaties naast de traditionele mobiliteitsuitwisselingsprojecten. De nadruk ligt hierbij op de kwalitatieve impact van de mobiliteitservaring, met als doel *“een meer inclusieve en samenhangende, groene en digitale wereld”*⁹. De subsidies worden onder andere gebruikt als instrument om participatie en intra gratie van mensen in achterstandssituaties te bevorderen en gelijke kansen te garanderen. Het programma is nu extra toegewijd om mensen woonachtig op afgelegen plekken, van verschillende leeftijden en met diverse culturele, sociale en economische achtergronden te bereiken¹⁰. Daarnaast focust Erasmus+ zich ook op internationale projecten en samenwerkingen tussen instellingen. Dit levert al jaren een bijdrage aan internationale economische groei, werkgelegenheid, gelijke kansen en inclusie in Europa. Hierbij staan gemeenschappelijke Europese sociale normen en waarden, zoals sociale integratie en intercultureel begrip, voorop¹¹. Inmiddels hebben er sinds 2014 meer dan dertien miljoen studenten en professionals deelgenomen aan de Erasmus+ programma's in de 33 deelnemende landen.

Uit eerder longitudinaal onderzoek van ResearchNed uit 2018-2019 naar de impact en doelstellingen van het Erasmus+ programma onder studenten in het hoger beroeps- en wetenschappelijk onderwijs, blijkt dat een mobiliteitservaring veel positieve ervaringen oplevert^{12,13}. Studenten die naar het buitenland zijn geweest

4 European Community Action Scheme for Mobility of University Students

5 Erasmus to Erasmus+: History, funding and future. (z.d.). Erasmus+. <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/nl/about-erasmus/history-funding-and-future>

6 Dit waren o.a. : Erasmus, Leonardo da Vinci, Comenius, Grundtvig, Youth in Action en Jean Monnet.

7 Erasmus+ (z.d.). Het programma Erasmus+. Verkregen via: <https://www.erasmusplus.nl/het-programma>

8 Erasmus to Erasmus+: History, funding and future. (z.d.). Erasmus+. <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/nl/about-erasmus/history-funding-and-future>

9 European Commissie (2021). Erasmus+ Programmagids. Geraadplaatd via https://erasmus-plus.ec.europa.eu/sites/default/files/2021-10/2021-erasmusplus-programme-guide_v2_nl.pdf

10 Part A: General information about the Erasmus+ programme. (z.d.). Erasmus+. <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/programme-guide/part-a>

11 Erasmus+ (z.d.). Doel van het programma. Verkregen via: <https://www.erasmusplus.nl/het-programma/doel>

12 Kurver, B., Nas, K., Korte, de, K. & J. Warps (2019). Buitenlandervaring voor iedereen? Nulmeting naar impact en inclusiviteit van het Erasmus+-mobiliteitsprogramma. Nijmegen: ResearchNed.

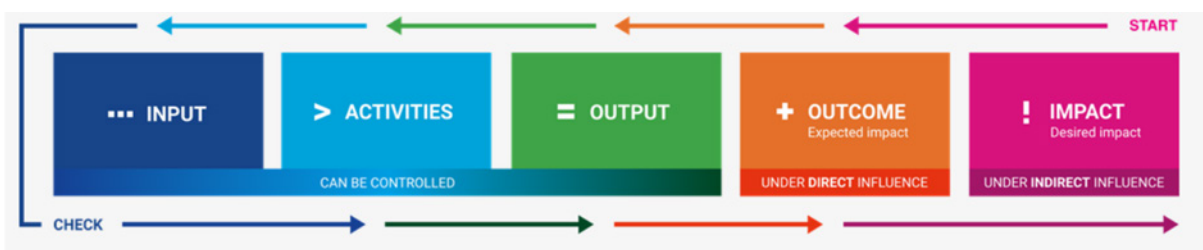
13 Korte, de, K., Nas, K., Lodewick, J., & M. Brink (2020). Van inclusie naar Impact: Een meerjarige studie naar de impact van het Erasmus+ programma onder HO-studenten. Nijmegen: ResearchNed.

tijdens hun studie, gaven aan dat persoonlijke ontwikkeling (zoals het krijgen van meer zelfvertrouwen) en het verkrijgen van interculturele vaardigheden de meeste impact hebben gehad op hun huidige leven¹⁴. Met interculturele vaardigheden werden hier vaardigheden bedoeld waarmee mensen van verschillende culturen met elkaar kunnen communiceren en interculturele verschillen in samen leven en werken kunnen overbruggen¹⁵. Bovendien gaven de studenten in dit onderzoek aan dat zij na hun buitenlandverblijf flexibeler en zelfverzekerder zijn én meer open staan voor nieuwe culturen. Dit omdat zij meer zijn uitgedaagd om vaardigheden te ontwikkelen die belangrijk zijn om actief deel te nemen aan de (Europese) maatschappij¹⁶. Overigens bleek uit het onderzoek ook dat assertievere studenten die meer Europese interesse hebben, vaker naar het buitenland gaan met een Erasmus+ programma dan studenten die dit minder hebben¹⁷.

De laatste jaren wordt internationalisering onder jongeren ook gestimuleerd door de Onderwijsraad¹⁸. Deze wil bevorderen dat studenten meer ‘internationaal competent’ worden, wat betekent dat ze meer interculturele vaardigheden bezitten en een bredere wereldwijze persoonsvorming én socialisatie ervaren. Uit eerder onderzoek naar interculturele vaardigheden blijkt dat een Erasmus+ programma deze impact inderdaad heeft op studenten. Zo zouden ze sterker cultureel georiënteerd zijn, hebben ze minder moeite met omgang van mensen met een andere culturele achtergrond en zijn ze meer geïnteresseerd in reizen¹⁹. Ook vinden deze studenten zichzelf beter toegerust op de internationale arbeidsmarkt en is hun (professionele) talenkennis beter, o.a. omdat ze meer talen kennen of een taal op een professionele manier beheersen.

Impacttool Erasmus+

Om inzicht te krijgen in de effecten van de projecten van Erasmus+ op de samenleving en individuen, heeft het Nationaal Agentschap (NA) een impacttool ontwikkeld²⁰. Hiermee kan het NA de effecten van het Erasmus+ programma - op de studenten en de maatschappij - op een systematische manier onderzoeken en evalueren in hoeverre de doelen van projecten worden bereikt. Dit onderzoek maakt gebruik van de *Theory of Change* van Erasmus+ (zie figuur 1). De focus ligt voornamelijk bij de *outcome* en *impact* die het Erasmus+ programma heeft op studenten en professionals. Hierbij worden de directe vaardigheden, kennis en gedrag die de student heeft overgehouden aan het mobiliteitsprogramma belangrijk gevonden; waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen de *outcome* op persoonlijk en professioneel gebied. Hier moet vooral gedacht worden aan het leren of verbeteren van een (nieuwe) taal en het hebben van een meer internationale blik. Daarnaast wordt de uiteindelijke *impact* van een buitenlandverblijf met Erasmus+ onderzocht. Hierbij wordt er onder andere gelet op de fundamentele veranderingen in de mate waarin mensen (denken te) zijn toegerust op de (internationale) arbeidsmarkt.

Figuur 1: Theory of change van Erasmus+, bron: www.erasmusplus.nl

14 In dit onderzoek werd vooral gefocust op het verkrijgen van nieuwe vaardigheden en kennis, een verandering van het gedrag én het eventuele verbeterde zelfvertrouwen. Het openstaan voor nieuwe culturen en hier mee kunnen omgaan, zowel als het beheersen van een nieuwe taal, vallen ook onder deze onderzochte interculturele vaardigheden uit de korte et al., (2019).

15 Messelink, A. (2019). Internationale competenties: Een model over de leeropbrengsten van internationalisering. Den Haag: Nuffic.

16 Erasmus+ (z.d.). Het programma Erasmus+. Verkregen via: <https://www.erasmusplus.nl/het-programma>

17 Korte, de, K., Nas, K., Lodewick, J., & M. Brink (2020). Van inclusie naar Impact: Een meerjarige studie naar de impact van het Erasmus+ programma onder HO-studenten. Nijmegen: ResearchNed

18 Onderwijsraad (2016). Internationaliseren met ambitie. Onderwijsraad: Den Haag.

19 Zie Kurver et al., (2019) en Korte et al., (2020).

20 <https://www.erasmusplus.nl/impacttool-mobiliteit#outcomeHeading>

2.2 Doel van het onderzoek

In aanvulling op de eerdere onderzoeken en de Impacttool van Erasmus+, gaat het voorliggende onderzoek, op verzoek van het NA, in op de outcome en impact van het Erasmus+-programma op het huidige persoonlijke en professionele leven van (oud-) hbo- en wo-studenten. De hoofdvraag hierbij is:

“Wat is de impact van het programma Erasmus+ op de ontwikkeling van interculturele vaardigheden van (HO)studenten (op de langere termijn)?”

Hierbij is dus een uitsplitsing gemaakt naar de onderwerpen interculturele vaardigheden, impact van het programma in retrospectief op het persoonlijke en professionele leven nu en de verwachtingen van destijds.

2.3 Opzet

Om de onderzoeksvragen te beantwoorden, zijn er online diepte-interviews afgenomen middels vragenlijsten (een *mass qualitative* benadering) en zijn er verdiepende gesprekken (interviews) gevoerd. Het eerste deel van deze rapportage gaat in op de uitkomsten van de online diepte-interviews (vragenlijstonderzoek): zie hoofdstuk 3. Het tweede deel geeft de uitkomsten uit de verdiepende gesprekken weer (interviewonderzoek): zie hoofdstuk 4. Uiteindelijk volgen in hoofdstuk 5 de samenvatting, synthese en reflectie. In bijlage 1 (hoofdstuk 6) zijn de resultaten in tabellen opgenomen die in hoofdstuk 3 staan beschreven.

3 Online diepte-interviews

3.1 Respons

Voor dit onderzoek werden 1.375 respondenten succesvol benaderd die in het eerdere onderzoek²¹ aangeven dat ze hiervoor openstonden. De vragenlijst stond open van 23 oktober 2023 tot en met 12 november 2023. Er is tweemaal een herinnering gestuurd om de respondenten aan te sporen de vragenlijst (alsnog) in te vullen. In totaal hebben 700 respondenten (51%) de vragenlijst ingevuld. De onderzoekspopulatie bestaat uit hbo en wo-afgestudeerden die minimaal één periode van één maand (of minder) in het buitenland hebben doorgebracht tijdens hun studie. Daarom zijn de respondenten die niet in het buitenland zijn geweest (N=29) en respondenten die alleen tijdens het mbo naar het buitenland zijn geweest (N=27) uit de onderzoekspopulatie verwijderd. Verder worden respondenten met een niet compleet ingevulde vragenlijst buiten de analyses gelaten (N=95); voor deze groep ontbreekt namelijk de kerninformatie over de impact. Ook respondenten die geen (expliciete) toestemming gaven om de resultaten te verwerken, zijn uiteraard geëxcludeerd (N=5). Dit leidt tot een uiteindelijk respondentenaantal van 566 (40%).

Methode

Voor dit onderdeel is gebruik gemaakt van een *mass qualitative* benadering. Hiermee is kwalitatieve informatie verzameld en geanalyseerd bij een groter aantal respondenten dan (binnen budgettaire kaders) mogelijk zou zijn bij traditionele interviews. Kwalitatieve en kwantitatieve technieken zijn hierbij geïntegreerd: door de respondenten eerst te vragen in eigen woorden aan te geven wat hun buitenlandervaring betekend heeft voor hun huidige persoonlijke en huidige professionele leven en ze vervolgens aan te laten geven op welke voorgelegde aspecten dit met name betrekking had, zijn onder grote aantallen respondenten robuuste resultaten opgehaald. De aspecten²² zijn opgehaald in overleg met het NA en gebaseerd op de eerdere onderzoeken van ResearchNed naar de impact van het Erasmus+ programma. Bij enkele aspecten is een korte toelichting opgenomen. Vervolgens gaven respondenten aan of de impact van de aangevinkte aspecten op hun persoonlijke dan wel professionele leven positief of negatief was. Tabel 1 geeft kort weer hoe de vraag naar de impact op het huidige persoonlijke leven eruit zag. Deze is vergelijkbaar voor het huidige professionele leven.

Tabel 1: *Mass qualitative benadering impact op huidige persoonlijke leven*

Wat heeft jouw buitenlandervaring betekend voor jouw huidige persoonlijke leven? Of, met andere woorden: wat zou je vandaag de dag gemist hebben als je de buitenlandervaring niet zou hebben gehad? Probeer dit onderstaand zo precies mogelijk te verwoorden

[ruim responsveld]

21 Korte, de, K., Nas, K., Lodewick, J., & M. Brink (2020). Van inclusie naar Impact: Een meerjarige studie naar de impact van het Erasmus+ programma onder HO-studenten. Nijmegen: ResearchNed.

22 Professionele vaardigheid, flexibiliteit ten aanzien van nieuwe situaties, sociale vaardigheid, affiniteit met het land, woon/werk in het buitenland, werk voor een internationaal bedrijf/organisatie, sociale contacten, interculturele competenties, open en geïnteresseerde houding, (algemene) kennis van taal, cultuur en communicatie, vaardigheden voor communiceren en samenwerken in internationale contexten, internationale oriëntatie, betrokkenheid en bewustzijn van ontwikkelingen in de maatschappij en wereld, bekend met internationale ontwikkelingen en uitoefening van vak en beroep, persoonlijke ontwikkeling, zelfstandigheid, sociale vaardigheid en andere aspecten.

Je hebt net toegelicht wat deze periode in het buitenland je heeft gebracht voor je persoonlijke leven nu.
[Antwoord herhalen]

Op welke van onderstaande aspecten van je persoonlijke leven nu heeft dit met name betrekking? (Meerdere antwoorden mogelijk. Bij sommige antwoordopties is een uitleg beschikbaar. Houd je muis boven de antwoordopties om de uitleg te tonen.)

⊙ Professionele vaardigheid ⊙ Flexibiliteit ten aanzien van nieuwe situaties ⊙ Sociale vaardigheid ⊙ Affiniteit met het land ⊙ Ik woon/werk in het buitenland ⊙ Ik werk voor een internationaal bedrijf/organisatie ⊙ Sociale contacten ⊙ Interculturele competenties [<i>i: Kennis, houding en vaardigheden waardoor je succesvol kunt omgaan met mensen van andere (talige en culturele) achtergronden</i>] ⊙ Een open en geïnteresseerde houding ⊙ (Algemene) kennis van taal, cultuur en communicatie ⊙ Vaardigheden voor communiceren en samenwerken in internationale contexten	⊙ Internationale oriëntatie [<i>i: Bekendheid en betrokkenheid met internationale thematieken, instanties en perspectieven</i>] ⊙ Betrokkenheid en bewustzijn van ontwikkelingen in de maatschappij en wereld. ⊙ Bekend met internationale ontwikkelingen en uitoefening van vak en beroep ⊙ Persoonlijke ontwikkeling [<i>i: Het gaat hier om individuele competenties (attitudes, kennis en vaardigheden) die je hebt verworven of verder ontwikkeld tijdens je verblijf in het buitenland</i>] ⊙ Zelfstandigheid ⊙ Sociale vaardigheid ⊙ Andere aspecten

De kwantitatieve gegevens over bijvoorbeeld achtergrondkenmerken van respondenten en uitkomsten wat betreft gemeten impact, zijn na cleaning middels diverse statistische analyses inzichtelijk gemaakt en worden in paragraaf 3.1.1 en 3.2 besproken. De bijbehorende tabellen zijn opgenomen in bijlage 1 (zie hoofdstuk 0).

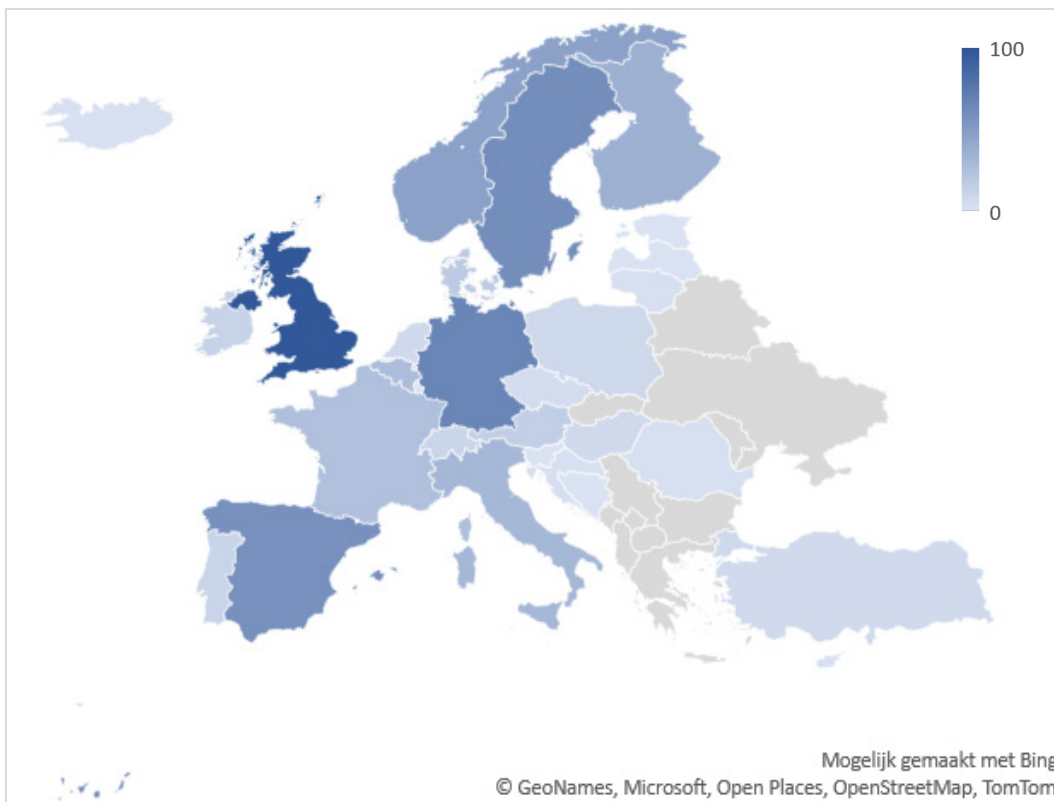
De open antwoorden van de respondenten zijn, aan de hand van de door de respondent gemaakte indelingen, onderverdeeld in aspecten die aangevinkt waren als zijnde van toepassing op het gegeven antwoord (met inachtneming van het onderscheid impact op het persoonlijke en professionele leven). De respondenten gaven veelal meerdere aspecten aan waarop hun antwoord betrekking had: impact op persoonlijk leven had gemiddeld gezien te maken met acht aspecten, op professioneel leven met gemiddeld zes. Het onderscheid tussen impact op het huidige persoonlijke en professionele leven bleek in veel gevallen wat theoretisch, zoals een respondent dit ook verwoorde “Veel vanuit het persoonlijke leven vanuit de voorgaande vraag vertaalt zich naar het professionele leven.” In paragraaf 3.3 wordt toegelicht hoe de open antwoorden zijn geanalyseerd.

3.1.1 Achtergrondkenmerken respondenten

De meeste respondenten (66%) volgden op het moment van de buitenlandervaring een opleiding aan een universiteit, dertig procent zat op het hoger beroepsonderwijs (bijlage 1, tabel 7). De overige respondenten volgden een combinatie van opleidingen. Het merendeel (97%) heeft inmiddels de opleiding afgerond; een kleine drie procent studeert nog (bijlage 1, tabel 8). Van de respondenten gaf het merendeel aan vrouw te zijn (70%, 28,5% man) en een kleine groep van 1,5 procent gaf anders of dat wil ik niet zeggen aan (bijlage 1, tabel 9).

De grootste groep respondenten (69%) bracht één periode door in het buitenland (bijlage 1, tabel 10); ruim twintig procent twee periodes en de rest (10%) bracht drie of meer periodes door in het buitenland. Meer dan de helft van de (oud-)studenten (54%) bracht, in totaal, ongeveer een half jaar door in buitenland (bijlage 1, tabel 11). Zo’n vijftien procent bleef ongeveer drie maanden en een nagenoeg even groot deel bleef een half jaar tot een jaar weg. Ruim tien procent verbleef, in totaal, langer dan een jaar in het buitenland tijdens de studie.

Driekwart van de respondenten ging in deze periode binnen Europa voor een periode naar het buitenland, net geen tweehonderd respondenten gingen buiten Europa (zie figuur 2 en bijlage 1, figuur 6). Buiten Europa ging men met name naar de Verenigde Staten (n=38), Australië (n=29), Canada (n=19), Japan (n=15) en Zuid-Afrika (n=12).

Figuur 2: In welk land verbleef je tijdens je periode in het buitenland? Als je meer dan drie periodes in het buitenland doorbracht, kies de recentste drie. (meerdere antwoorden mogelijk) (N=791)²³

De meeste respondenten (55%) gingen via Erasmus+ naar het buitenland om te studeren (bijlage 1, tabel 12); daarnaast liep een deel (15%) er stage, al dan niet in combinatie met studeren (11%) en een afstudeeronderzoek (3%). Het merendeel (46%) van de (oud-)studenten heeft het buitenlandverblijf gefinancierd met een Erasmus+-beurs in combinatie met eigen middelen (bijlage 1, tabel 13), ruim tien procent gebruikte alleen de Erasmus+-beurs (al dan niet in combinatie met een andere beurs, 2% en een andere beurs en eigen middelen 5%). Een kleine twintig procent van de respondenten financierde het buitenlandverblijf zonder beurs. Zeven procent gebruikte enkel eigen middelen en een even groot deel combineerde eigen middelen met een andere beurs.

3.2 Impact op het huidige leven: algemene terugkoppeling in cijfers

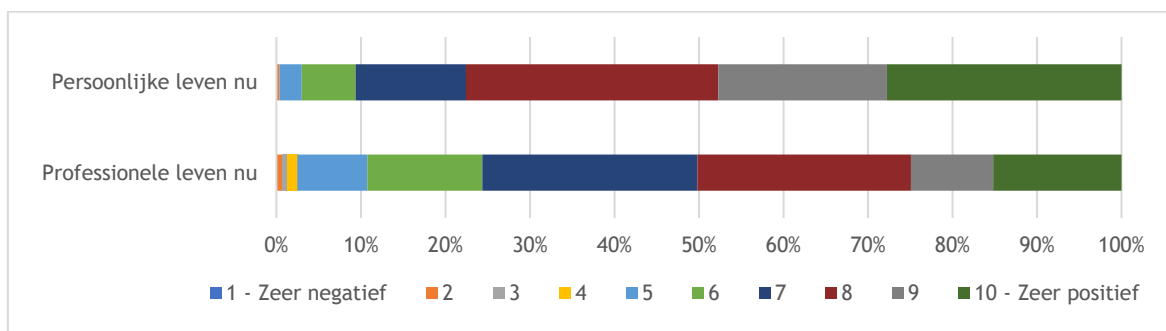
De respondenten gaven op een schaal van één (zeer negatief) tot tien (zeer positief) aan wat de impact van hun buitenlandervaring van destijds is op hun persoonlijke leven nu. De overgrote meerderheid (97%) van de respondenten geeft aan dat het buitenlandverblijf een (zeer) positieve invloed heeft op het persoonlijke leven nu (figuur 3). Gemiddeld gezien scoorde men een 8,4 op de impactschaal. Ter controle toetsen²⁴ we

²³ Er werden meer buitenlandverblijven aangevinkt dan aantal respondenten, omdat ruim dertig procent van de studenten meer dan één periode naar het buitenland ging.

²⁴ Bivariate analyse

enkele verbanden tussen achtergrondkenmerken en de aangegeven impact op het persoonlijke leven. Dan zien we ten eerste dat hoe langer de (oud-)studenten (in totaal) in het buitenland waren, hoe hoger ze scoorden op de impact op het persoonlijke leven (zie bijlage 1, tabel 3 en bijlage 1, figuur 7). Er is geen significant verschil in gemiddelde score tussen mannen en vrouwen. De respondenten die voor meerdere doelen in het buitenland zijn geweest, hebben gemiddeld een hogere impact op het huidige persoonlijke leven ervaren dan respondenten die voor één doel in het buitenland zijn geweest (zie bijlage 1, tabel 4). Uit bivariate toetsing blijkt dat dit verband significant is. Er bestaat echter ook een verband tussen de duur van de buitenlandervaring en of het om één of meerdere doelen/activiteiten ging. Als wordt gecontroleerd²⁵ voor de totale duur van het buitenlandverblijf, verdwijnt het verband tussen één of meerdere doelen en de impact op het huidige persoonlijke leven. De impact van een combinatie van doelen voor de buitenlandervaring op het persoonlijke leven wordt dus verklaard door de duur van de buitenlandervaring.

Dezelfde vraag werd gesteld naar de impact op het professionele leven nu. Ook hier geeft zo'n negentig procent van de respondenten aan dat het buitenlandverblijf van destijds een positieve impact heeft op het huidige professionele leven. Gemiddeld gezien scoorden respondenten een 7,5 op de impactschaal. Ook hier is gekeken naar verbanden tussen enkele achtergrondkenmerken en de impact²⁴, en is het over het algemeen zo dat hoe langer studenten (in totaal) in het buitenland verbleven, hoe hoger ze de impact hiervan op hun professionele leven nu scoorden (zie bijlage 1, tabel 4 en figuur 8). Voor de impact op het professionele leven geldt dat mannen gemiddeld een iets grotere/positievere impact ervaren dan vrouwen (significant). Gekeken naar het verschil tussen respondenten die voor één versus meerdere doelen naar het buitenland zijn geweest, blijkt dat de respondenten die voor meerdere doelen in het buitenland zijn geweest een significant²⁴, hogere impact op het professionele leven nu ervaren. Omdat we eerder hebben geconstateerd dat er een verband bestaat tussen de duur van de buitenlandervaring en het aantal doelen dat de respondent had voor de buitenlandervaring, wordt ook hier gecontroleerd voor de totale duur van het verblijf. Hieruit blijkt dat (oud-)studenten die voor meerdere doelen naar het buitenland zijn geweest een significant²⁵ hogere impact hiervan ervaren op hun professionele leven (in tegenstelling tot de impact op het persoonlijke leven), ongeacht de totale duur van hun buitenlandverblijf.

Figuur 3: Als je terugkijkt op de tijd die je in het buitenland was voor je studie, hoe is de impact van die periode op je leven nu? (N = 566)

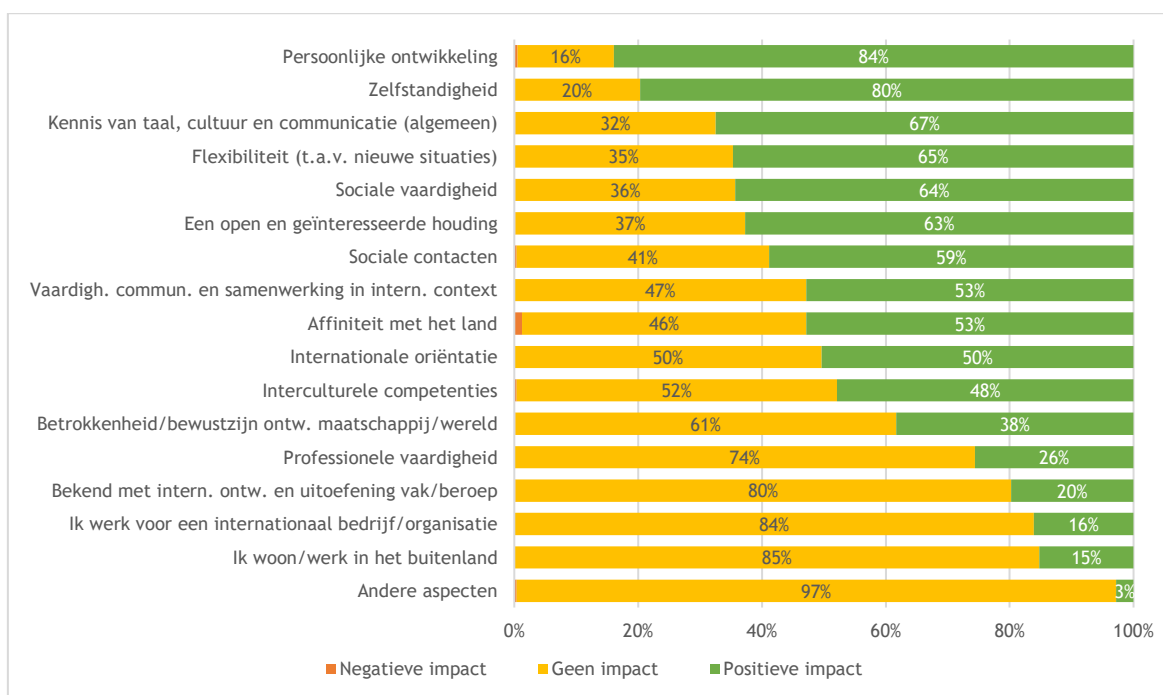
3.2.1 Impact op het huidige persoonlijke leven

Zoals eerder al toegelicht, gaven de respondenten eerst een (open) antwoord op de vraag wat hun buitenlandervaring betekend heeft voor het huidige persoonlijke leven. Of, met andere woorden: wat zouden ze vandaag de dag gemist hebben als ze de buitenlandervaring niet hadden gehad? Vervolgens is gevraagd op welke van een lijst met aspecten van het huidige persoonlijke leven dit met name betrekking had. Hierbij waren meerdere antwoorden mogelijk. Gemiddeld gezien kozen respondenten hier acht aspecten. Er werd

²⁵ Lineaire regressieanalyse

slechts een verwaarloosbaar aantal keer aangegeven dat een aspect een negatieve impact had op het persoonlijke leven nu (zie figuur 4). Als de respondent het aspect niet benoemd heeft in zijn of haar verhaal volgens zichzelf, is dit gezien als geen impact. Aan respondenten die een aspect wel aanvinkten op de lijst, is gevraagd of het een positieve of negatieve impact heeft gehad.

De impact op het huidige persoonlijk leven lag het vaakst op het gebied van persoonlijke ontwikkeling die men heeft doorgemaakt: 84 procent van de respondenten gaf dit aan (figuur 4). Ook zelfstandigheid (80%), (algemene) kennis van taal, cultuur en communicatie (67%), flexibiliteit (65%), sociale vaardigheden (64%) en een open en geïnteresseerde houding (63%) worden vaak genoemd als aspecten van het persoonlijke leven waarop de buitenlandervaring nu nog invloed heeft. Met betrekking tot het persoonlijke leven wordt het minst vaak aangegeven dat de buitenlandervaring invloed heeft op wonen en werken in het buitenland (15%), werken voor een internationaal bedrijf (16%), bekendheid met internationale ontwikkelingen en uitoefening van vak en beroep (20%), professionele vaardigheden (26%) of andere aspecten (3%).

Figuur 4: Impact van de buitenlandervaring destijds op het persoonlijke leven nu, aspecten²⁶ gesorteerd naar percentage positieve impact (N=566)

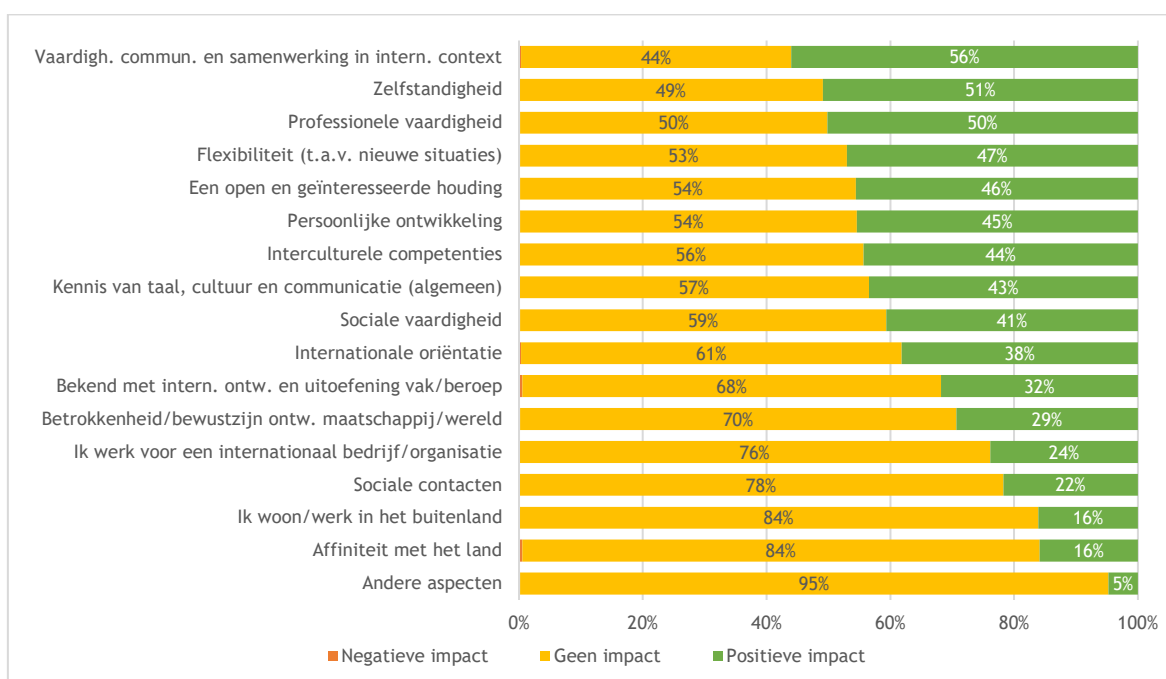
3.2.2 Impact op het huidige professionele leven

Net als voor de impact van de buitenlandervaring op het huidige persoonlijke leven, gaven respondenten in een (open) antwoord aan wat hun buitenlandervaring betekent voor het huidige professionele leven (wat zouden ze vandaag de dag gemist hebben als ze de buitenlandervaring niet hadden gehad). Ook hierbij gaven ze vervolgens zelf aan op welke van een lijst met aspecten van het professionele leven nu, dit met name betrekking had. Hierbij waren meerdere antwoorden mogelijk. Gemiddeld gezien kozen respondenten hier

26 Aspecten die in de figuur afgekort zijn betreffen voluit (in volgorde van meest naar minst voorkomen); 'persoonlijke ontwikkeling [i: Het gaat hier om individuele competenties (attitudes, kennis en vaardigheden) die je hebt verworven of verder ontwikkeld tijdens je verblijf in het buitenland]', 'flexibiliteit ten aanzien van nieuwe situaties', 'vaardigheden voor communiceren en samenwerken in internationale contexten', 'internationale oriëntatie [i: Bekendheid en betrokkenheid met internationale thematieken, instanties en perspectieven]', 'interculturele competenties [i: Kennis, houding en vaardigheden waardoor je succesvol kunt omgaan met mensen van andere (talige en culturele) achtergronden]', 'betrokkenheid en bewustzijn van ontwikkelingen in de maatschappij en wereld' en 'bekend met internationale ontwikkelingen en uitoefening van vak en beroep'.

zes aspecten. Er werd slechts een verwaarloosbaar aantal keer aangegeven dat een aspect een negatieve impact had op het professionele leven nu. Als de respondent het aspect niet benoemd heeft in zijn of haar verhaal volgens zichzelf, beschouwen we dit als geen impact. Aan respondenten die het aspect wel hebben aangevinkt op de lijst, is vervolgens gevraagd of het een positieve of negatieve impact heeft gehad.

Voor 65 procent van de respondenten heeft het buitenlandverblijf nu nog impact op het professionele leven via de vaardigheden voor communicatie en samenwerking in internationale contexten die ze hebben opgedaan (figuur 5). Ook zelfstandigheid (51%), professionele vaardigheid (50%), flexibiliteit ten aanzien van nieuwe situaties (47%), een open en geïnteresseerde houding (46%) en persoonlijke ontwikkeling (45%) worden vaak genoemd als aspecten van het professionele leven waarop de buitenlandervaring nu nog invloed heeft. Affiniteit met het land (16%), wonen en of werken in het buitenland (16%), sociale contacten (22%), werken voor een internationaal bedrijf (24%) en andere aspecten (5%) worden het minst vaak genoemd als aspecten waarop de buitenlandervaring ook nu nog een (positieve) impact heeft, gelet op het professionele leven.

Figuur 5: Impact van de buitenlandervaring destijds op het professionele leven nu, aspecten²⁷ gesorteerd naar percentage positieve impact (N=566)

Er zijn weinig grote verschillen tussen de genoemde aspecten bij de impact op iemands persoonlijke en professionele leven: zelfstandigheid en flexibiliteit worden bij beide als belangrijke aspecten gezien. Wel zien we dat in het persoonlijke leven aspecten die betrekking hebben op sociale contacten of houdingen tegenover culturen vaker een positieve impact hadden dan meer ‘werkgerelateerde’ aspecten, zoals professionele vaardigheden en werken voor een internationaal bedrijf. Deze aspecten hadden, zoals ook was te verwachten, wel meer impact op iemands professionele leven.

27 Aspecten die in de figuur afgekort zijn betreffen voluit (in volgorde van meest naar minst voorkomen); ‘vaardigheden voor communiceren en samenwerken in internationale contexten’, ‘flexibiliteit ten aanzien van nieuwe situaties’, ‘persoonlijke ontwikkeling [i: Het gaat hier om individuele competenties (attitudes, kennis en vaardigheden) die je hebt verworven of verder ontwikkeld tijdens je verblijf in het buitenland]’, ‘interculturele competenties [i: Kennis, houding en vaardigheden waardoor je succesvol kunt omgaan met mensen van andere (talige en culturele) achtergronden]’, ‘internationale oriëntatie [i: Bekendheid en betrokkenheid met internationale thematieken, instanties en perspectieven]’, ‘bekend met internationale ontwikkelingen en uitoefening van vak en beroep’ en ‘betrokkenheid en bewustzijn van ontwikkelingen in de maatschappij en wereld’.

3.3 Impact op het huidige leven: verdieping

Zoals uit bovenstaande uitkomsten al bleek, oordeelt het merendeel van de respondenten dat de ervaren impact op het huidige persoonlijke en professionele leven positief is. Toch ervaart een twintigtal respondenten een negatieve impact (zie verder) bij enkele aspecten op het huidige persoonlijke leven, en geven zeventien (oud-)studenten aan dat ze een negatieve impact ervaren op het huidige professionele leven. Dit is een zeer kleine minderheid, maar ook deze lichten we in onderstaande paragrafen kort uit.

Om helder te krijgen wat de respondenten verstaan onder bepaalde aspecten die van invloed zijn, zijn de gegeven open antwoorden thematisch geanalyseerd. De open antwoorden zijn in hun totaliteit beoordeeld, en komen aan bod in onderstaande twee paragrafen. De open antwoorden zijn, zoals toegelicht in paragraaf 3.1, door de respondenten zelf toegekend aan de voorgestelde aspecten. De 566 open antwoorden zijn opgenomen in een Excel database en verdeeld over de zeventien aspecten. Dit betekent dat er per aspect gemiddeld ruim dertig open antwoorden mee te nemen waren in de analyse.

Middels filtering is er, op volgorde van minst naar vaakst genoemde aspect, een hoofdaspect toegekend aan elk open antwoord. De onderzoekers hebben vervolgens de open antwoorden geanalyseerd per toegekend hoofdaspect. Daarbij hebben zij gefocust op elementen uit de open antwoorden die betrekking hebben op het genoemde aspect. Antwoorden die duidelijk met een ander aspect van doen hadden, zijn opnieuw toegekend. Dit bleek al spoedig een juiste werkwijze, aangezien op vrijwel alle aspecten spoedig verzadiging optrad met betrekking tot de genoemde invullingen. Quotes en toelichtingen werden per aspect verzameld in een document.

Zoals gezegd, is het onderscheid tussen impact op het huidige persoonlijke en professionele leven soms wat artificieel: *“Veel vanuit het persoonlijke leven vanuit de voorgaande vraag vertaalt zich naar het professionele leven.”* Om toch zo scherp mogelijk te zijn op deze verschillen, hebben de onderzoekers voor zowel het persoonlijke als het professionele leven dezelfde aspecten doorgenomen.

Uit de inhoudelijke analyse bleek dat de diverse aspecten niet uitsluitend waren. De bevindingen per aspect zijn dan ook samengevoegd onder enkele overkoepelende thema's. We zien in de tabel over impact op het huidige persoonlijke leven (zie tabel 14) dat de aspecten 'persoonlijke ontwikkeling' en 'zelfstandigheid' een hoge correlatie vertonen met alle andere aspecten. Deze aspecten worden het vaakst genoemd, maar dus vrijwel nooit als enige. Bij het aspect 'kennis van taal, cultuur en communicatie' wordt door 88 procent van de respondenten ook 'bekendheid met internationale ontwikkeling van vak of beroep' aangevinkt, tachtig procent kruist ook 'professionele vaardigheid', 'affiniteit met het land' en 'betrokkenheid en bewustzijn van ontwikkelingen in maatschappij aan'. Ook 'interculturele communicatie', 'wonen en werken in het buitenland', 'open en geïnteresseerde houding' en 'internationale oriëntatie' worden door meer dan 75 procent van deze groep gekozen. Van de respondenten die aangaven dat de buitenlandervaring impact had op hun flexibiliteit, ervoer 81 procent ook impact op de 'bekendheid met internationale ontwikkelingen van het vak of beroep'. Ook 'professionele vaardigheden', 'sociale vaardigheden' en 'werken bij/in een internationaal bedrijf' werd door meer dan 75 procent benoemd. Ook het aspect 'open en geïnteresseerde houding' correleert sterk²⁸ met enkele andere aspecten, te weten 'betrokkenheid' en 'bewustzijn van ontwikkelingen in maatschappij' (80%), 'professionele vaardigheid' (79%), 'werken in/bij een internationaal bedrijf' (78%), andere aspecten (78%), 'bekendheid met internationale ontwikkelingen in het vak' (77%) en 'internationale oriëntatie' (76%). Impact op 'sociale vaardigheden' correleert sterk met 'flexibiliteit' (76%) en 'sociale contacten' (75%).

28 In de reflectie (§5.2.2) gaan we o.a. in op eerder onderzoek waarin naar voren kwam dat studenten die op buitenlandreis gaan wellicht al over andere eigenschappen beschikken dan studenten die ervoor kiezen niet naar het buitenland te gaan.

Bij de impact op het professionele leven, is de correlatie tussen de verschillende aspecten in het algemeen iets lager (bijlage 1, tabel 15). Het aspect kennis van taal, cultuur en communicatie correleert sterkt met affiniteit met het land (81%), en het aspect sociale vaardigheid correleert sterk met sociale contacten (76%).

Op basis van voorgaande informatie en nadere inhoudelijke overwegingen, zijn de onderzoekers tot een in-deling gekomen die in onderstaande paragraaf telkens kort wordt toegelicht. De verzamelde informatie per aspect is verwerkt in onderstaande overkoepelende thema's.

3.3.1 Impact op het huidige persoonlijke leven

Het overgrote merendeel van de respondenten is positief over de impact van hun buitenlandervaring op hun persoonlijke leven nu. Wat ze daarmee precies bedoelen, komt hieronder aan bod. Omdat er veel overlap zit tussen de gegeven open antwoorden bij de verschillende aangevinkte aspecten, worden de oorspronkelijke zeventien aspecten besproken onder een vijftal overkoepelende thema's: positieve impact op persoonlijke ontwikkeling, sociale ontwikkeling, kennis en vaardigheden, interculturele ontwikkeling en een internationale blik. Daarnaast wordt de algemene negatieve impact beschreven.

Positieve impact op persoonlijke ontwikkeling

Onder dit thema vatten we de toelichting op de aspecten persoonlijke ontwikkeling (84%), flexibiliteit (65%) en zelfstandigheid (80%) samen.

Doordat mensen in nieuwe situaties terechtkwamen, hebben ze veel **over zichzelf geleerd**: *“ik ben daar volwassen geworden”* en *“Ik weet beter wie ik ben en wat ik wil”*. De buitenlandervaring zorgde vaak voor persoonlijke groei, in zelfvertrouwen en eigenwaarde, zelfstandigheid, zelfredzaamheid/ onafhankelijkheid, probleemoplossend vermogen, flexibiliteit, assertiviteit (en voor sommigen ook spiritualiteit). *“Ik heb aan mezelf laten zien dat ik het in het buitenland, in een andere taal, kan redden en mijn zenuwen kan overwinnen”* en *“Het leven en onderdompelen in een andere cultuur was een hele fijne ervaring. Ontdekken wie ik ben in een andere omgeving en cultuur was een verrijking voor mijn persoonlijke ontwikkeling”*. Ook ondernemen respondenten nu dingen die ze voorheen wellicht nooit gedaan hadden, of zeker niet alleen, leerden ze beter een eigen mening vormen en keuzes maken en prioriteren in wat ze belangrijk vinden in het leven en: *“Ik denk dat er niets waardevoller is dan dat.”*

Daarnaast ontwikkelden velen begrip voor andere levens- en denkwijzen en kunnen nu sneller schakelen tussen verschillende **culturen**. Het buitenlandverblijf heeft vaak ook een positieve invloed gehad op het **aanpassingsvermogen** aan andere culturen én verschillende situaties. Ze hebben meer waardering voor de verschillen tussen mensen en culturen. Sommigen kregen een besef en bewustwording van hoe eenvoudig je kan leven. Ook hebben sommigen het besef opgedaan dat *“mensen meer overeen komen met elkaar dan dat ze van elkaar verschillen.”* Een respondent vult aan dat het beeld dat je hebt of die media laten zien *“niet het echte beeld is en mensen elders in de wereld niet zo anders zijn dan wij in hun verlangens en dromen.”* Een verbreding van het wereldbeeld wordt dan ook meermaals in deze context genoemd: *“Een stukje besef dat er meer is dan de plek waar je bent opgegroeid, leeft, naar school bent gegaan, etc.”*

Door hun buitenlandervaring zijn sommige respondenten nu **reislustiger** en nieuwsgierig geworden om nog meer van de wereld te ontdekken, waar ze vervolgens voldoening, plezier en dankbaarheid uit halen, wat ook bijdraagt aan een betere kwaliteit van leven.

Positieve impact op sociale ontwikkeling (individuele “soft skills”)

Onder sociale ontwikkeling worden onderdelen meegenomen die (onder andere) toegekend werden aan de aspecten sociale vaardigheden (64%), betrokkenheid en bewustzijn van ontwikkelingen in maatschappij en wereld (39%), een open en geïnteresseerde houding (63%) en sociale contacten (59%).

Ook hier geven veel respondenten aan dat ze **opener** en **ondernemender** geworden zijn: ze stappen makkelijker op onbekenden af, zijn opener, gaan eerder alleen naar feestjes of restaurants en maken **makkelijk contact** met andere mensen. Vaak zijn dit ook blijvende contacten. Men heeft *“Geleerd om goed om te gaan met het onbekende en jezelf uit te dagen”*. Ook heeft de buitenlandervaring een **nieuwsgierigheid** naar de rest van de wereld en reizen aangewakkerd en is men tegelijkertijd sneller wegwijs in een **nieuwe omgeving**.

Opgedane kennis over andere culturen, cultuursensitiviteit en respect voor anderen dragen ook bij aan meer betrokkenheid en bewustzijn bij ontwikkelingen in de maatschappij; *“Inzichten in een andere cultuur in de breedste zin, van alledaagse bezigheden tot hoe andere politieke systemen werken en de maatschappij is ingericht. Ik heb die inzichten als zeer waardevol ervaren, omdat het je leert je eigen achtergrond en gewoontes in perspectief te plaatsen.”* Dit leidt tot meer inzicht in de wereld en nieuwe perspectieven. Een concreet voorbeeld van meer maatschappelijke betrokkenheid is het volgende: *“Ik ben tijdens mijn studie in het buitenland voor het eerst actief geworden als vrijwilliger voor een lgbt organisatie. Bij terugkomst heb ik dat voortgezet, een keuze waar ik al jaren plezier van heb, zowel persoonlijk als professioneel.”* De ervaring heeft ook gezorgd voor meer oog voor en samenwerken met andere culturen door *“uit je Nederlandse bubbel gehaald”* te worden. Door meer open te staan voor andere mensen en culturen, kunnen respondenten zich hier bovendien makkelijker aan aanpassen.

Naast alle voorgenoemde effecten, hebben ook **sociale contacten** nog steeds een positieve invloed op het persoonlijke leven. Het buitenlandverblijf heeft gezorgd voor internationale vriendschappen, waarbij veel mensen nog regelmatig contact hebben: *“Ik heb op persoonlijk gebied veel connecties in heel Europa overgehouden waarvan ik een aantal soms nog ontmoet”*. Sommige respondenten geven aan dat zij hierdoor ook, zoals eerder aangestipt, *“zichzelf beter kunnen neerzetten in nieuwe sociale groepen”* en dat zij *“meer contact hebben met andere culturen, waardoor je meer open staat voor andere mensen”*. Daarnaast hebben enkele respondenten tijdens hun buitenlandverblijf hun partner ontmoet.

Positieve impact op kennis en vaardigheden (“hard skills”)

Onder impact op kennis en vaardigheden worden aspecten verstaan die te definiëren kunnen zijn als “hard skills”. Met hard skills (in tegenstelling tot soft skills), bedoelen we vaardigheden die meetbaar zijn, waar het bij soft skills gaat om de (soms wat vagere) sociale, persoonlijke van mensen. Hieronder vallen ons inziens in dit onderzoek de aspecten (algemene) kennis van taal, cultuur en communicatie (68%), bekendheid met internationale ontwikkelingen en uitoefening van vak en beroep (20%) en professionele vaardigheden (26%).

Onder professionele vaardigheden werd vaak genoemd dat **zelfstandigheid** en zelfstandig werken opgedane vaardigheden zijn die nu nog vaak van pas komen. Het opgedane **zelfvertrouwen** en **zelfkennis** hebben ook een positieve impact op professionele vaardigheden: *“Het heeft me veel inzicht gegeven in wie ik ben en wat ik kan, me kennis laten maken met andere manieren van studeren, werken en leven, me gelukkiger en onafhankelijker gemaakt.”* En *“Die periode is een soort van ijkpunt geworden in mijn leven waar ik altijd op kan terugvallen. Een periode die mijn referentiekader heeft verrijkt.”*

Taalvaardigheden zijn vaak ook verbeterd. Velen hebben een taal geleerd of verbeterd, waarbij vooral Engels en Spaans vaak genoemd zijn. Hierbij wordt genoemd dat de buitenlandervaring heeft gezorgd voor *“meer gemak van het spreken van de taal buiten werktijd”*. Ook dit onderdeel werd vaak gerelateerd aan meer

begrip van culturen hebben en hier ook tevens meer voor openstaan. Deze kennis passen de respondenten regelmatig toe op hun eigen leven: *“Ik verwerk deze culturele kennis in de opvoeding van mijn eigen kind”*.

Ook **flexibiliteit** in de werksituatie en **inhoudelijke inzichten** in andere systemen en werkwijzen nemen (oud-)studenten mee in hun professionele vaardigheden. Verschillen in de werkcultuur en voorzieningen die van invloed zijn de beoefening van een beroep werden ook opgemerkt door respondenten; *“Waardering voor apparatuur en geld in Nederlandse laboratoria. Structuur die Nederlanders hebben. Goed verwachtingen managen.”* Begrip voor **interculturele context**, voor anderen, neemt men ook nu nog mee in een meer open houding: *“De interculturele werkwijze en het zien hoe dingen anders kunnen in een ander land.”*

Positieve impact op interculturele ontwikkeling (“soft skills” in groepsdynamiek)

Interculturele competenties (48%), affiniteit met het land (54%), vaardigheden voor communicatie en samenwerking in internationale contexten (53%) en de al eerder aan bod gekomen aspecten een open en geïnteresseerd houding (63%) en (algemene) kennis van taal, cultuur en communicatie (68%) vatten we samen onder de noemer “interculturele ontwikkeling”.

Onder **affiniteit met het land** werden door de respondenten zaken genoemd als het leren kennen van nieuwe culturen, evenals het genieten van de Europese natuur. Een respondent gaf aan dat diens *“liefde voor andere landen zou niet zo groot zijn”* zonder buitenlandervaring, waarbij een ander aangaf dat het bezochte land nu een bepaalde aantrekkingskracht had. Een laatste voorbeeld van een respondent trekt de gevolgen van de ontwikkelde affiniteit nog verder door: *“Mijn verblijf in het buitenland heeft ervoor gezorgd dat ik me sterker verbonden voel met het land waar ik geweest ben. Ook identificeer ik me meer met de mensen uit die regio. Daarnaast kan ik me beter inleven in andere mensen die vanuit het buitenland naar Nederland komen.”*

Verbeterde communicatievaardigheden in internationale contexten zijn eigenlijk in te delen in drie categorieën; kennis van en begrip voor **andere culturen**, het (beter) leren spreken van een of meerdere vreemde **talen** en het opdoen van een **internationaal sociaal netwerk**. **Intercultureel begrip** is inmiddels al vaak genoemd: de buitenlandervaring heeft er in veel gevallen bij geholpen om *“meer in aanraking te komen met nieuwe culturen en zo meer begrip te hebben voor anderen”*. Velen hebben tijdens hun tijd in het buitenland vriendschappen gesloten en samengewerkt met mensen uit verschillende landen en culturen, waardoor ze meer inzicht hebben gekregen in en openstaan voor andere culturen en zienswijzen; *“Letterlijk over de grens kijken; interculturele ervaringen openen je blik voor andere perspectieven, kan andere culturen beter begrijpen, vrienden gemaakt, sociale omgang in een andere cultuur geleerd, dat helpt ook in je eigen cultuur.”*

Verder werd over communicatie in de internationale context nog gezegd; *“Ik heb een veel meer open mindset ontwikkeld, met een bredere kennis van en begrip voor andere culturen. Ik zie internationale contacten/ervaringen nu vooral als een manier van zelfontwikkeling, en zoek deze nog steeds actief op”* en *“Ik heb gemerkt dat ik mij in een andere, onbekende situatie kan redden. Ik heb buitenlandse vrienden gemaakt, die ik voor een deel nog steeds zie. En ik heb goed andere talen geleerd. Deze ervaringen en andere perspectieven zijn nog steeds heel waardevol.”*

Positieve impact op een internationale blik

De onderdelen internationale oriëntatie (50%), werken voor een internationaal bedrijf/organisatie (16%) en wonen of werken in het buitenland (15%) wijzen op een internationale(re) mindset bij (oud-)studenten.

Ook hier komt weer **intercultureel begrip** zoals voorgaand terug: respondenten geven aan dat ze door hun buitenlandervaring meer open staan voor andere culturen en hier meer begrip voor hebben, wat ze helpt in hun huidige baan bij een internationaal bedrijf, voornamelijk omdat communiceren met mensen met andere achtergronden hierdoor makkelijker is: *“Je gaat meer open staan voor andere culturen, het maakt je*

begripvol en tolerant naar mensen met een andere achtergrond. Het maakt dat ik in mijn huidige baan in een internationaal onderzoeksinstituut makkelijk samenwerk met buitenlandse collega's". Daarnaast geven mensen aan dat ze ruimdenkender zijn geworden en hun wereldbeeld minder beperkt is geworden. Deze inzichten passen de respondenten vervolgens toe op hun eigen leven: *"Ik zou minder cultureel sensitief zijn geweest en zou contextuele eigenschappen van verschillende groepen minder goed kunnen respecteren".* *"het levert een nieuwe kijk op je eigen leven en het helpt met het interpreteren en relativeren van alles dat je tegenkomt".* Daarnaast geeft een respondent aan dat de bredere wereldblik en interesse in andere talen en culturen zorgt voor een *"globale kijk op politiek en sociale vraagstukken, klimaat, etc."*

Ook levert het wonen in het buitenland meer kennis op van internationale/Europese beleidsvorming, kennis van internationale organisaties en diplomatie of het bedrijfsleven in een bepaald land.

De buitenlandervaring droeg voor sommigen ook bij aan meer internationaal georiënteerde interesses; *"Ik zou zonder mijn buitenlandervaring geen vrijwilligerswerk zijn gaan doen bij een internationale organisatie in Nederland."*

Negatieve impact op het persoonlijke leven (algemeen)

Een twintigtal respondenten gaf aan toch ook een negatieve impact te ervaren op bepaalde onderdelen van het persoonlijke leven. Sommige respondenten ervoeren tijdens hun buitenlandervaring een sociaal **isolement** en voelden zich **eenzaam**, waardoor ze niet gelukkig waren. Dit was dan niet per definitie niet leerszaam, maar wel verdrietig. Ook misten sommigen familie en vrienden. Het kwam voor dat de (oud-)studenten een **onprettige relatie** ervoeren met hun **begeleider**, waar ze gedurende langere tijd last van bleven houden en wat in sommige gevallen, in combinatie met andere factoren, zelfs tot studievertraging leidde. In een ander geval zorgde de buitenlandervaring ervoor dat er (meer) geleend moest worden, wat leidde tot een **hogere studieschuld** die onder de huidige terugbetalingsregeling extra negatief uitpakte. Ook voor het persoonlijke leven geldt dat sommige respondenten door hun buitenlandervaring beseffen dat ze in **Nederland** het beste **op hun plek** zijn.

3.3.2 Impact op het huidige professionele leven

Het overgrote merendeel van de respondenten is positief over de impact van hun buitenlandervaring op hun professionele leven nu. Wat dit precies betekende, lichten we hieronder toe. Er is sprake van enige overlap met de hiervoor genoemde zaken met betrekking tot impact op het huidige persoonlijke leven. Ook gaf een respondent aan: *"(...) Daarnaast zijn er vast details die impact hebben gehad die ik niet bewust merk."*

Positieve impact op persoonlijke en professionele ontwikkeling

Onder dit thema vatten we de toelichting op de aspecten persoonlijke ontwikkeling (46%), flexibiliteit (47%) en zelfstandigheid (51%) samen. Een positieve bijdrage aan de ontwikkeling van flexibiliteit specifiek voor het professionele leven is ervaring in samenwerken met collega's studiegenoten. *"Mijn eigen buitenlandervaring gecombineerd met perspectieven van andere internationals hier in Denemarken maakt mijn professionele leven een stuk makkelijker, specifiek in de omgang met collega's die een andere (professionele) achtergrond hebben dan ik. Ik kan mijn huidige professionele leven niet voorstellen zonder mijn buitenlandervaring, omdat ik nu in het land woon en werk waar ik die ervaring heb opgedaan."* Het omgaan met **verschillende culturen**, zoals al vaker genoemd, heeft niet alleen op persoonlijk vlak voordelen, maar juist ook in de professionele setting: men is ook gewend aan een andere arbeidsmentaliteit en de ervaring maakt het *"makkelijker om met buitenlanders op de werkvloer te communiceren"*. Interculturele communicatie is eenvoudiger geworden: *"Ik heb meer begrip voor mensen met een andere achtergrond. Ik heb denk ik ook meer geduld voor het feit dat iedereen anders in elkaar zit."*

Zelfstandigheid is een generieke eigenschap, die op meerdere vlakken van pas blijkt te komen. De respondenten geven aan dat hun tijd in het buitenland hun heeft geholpen om **zelfstandiger** te kunnen werken: *“Ik denk dat de buitenland ervaring voor een groei in zelfstandigheid en assertiviteit heeft gezorgd dat wordt gewaardeerd in het professionele leven”* en *“Daarnaast ben ik heel zelfstandig en kan ik door deze ervaring veel zelf regelen wat mij op professioneel gebied ook vooruit helpt”*. De ‘aantoonbare’ zelfstandigheid en weerbaarheid wordt dus erg gewaardeerd bij sollicitatiegesprekken en op professioneel gebied.

Zelfstandigheid hangt samen met **flexibiliteit**, **zelfvertrouwen** en het kunnen **aanpassen aan verschillende omstandigheden**: *“Mijn twee buitenland ervaringen hebben mij veel zelfstandigheid geleerd en ook hoe je je het beste aan moet/kan aanpassen aan de cultuur van het land waarin je verblijft. Zonder deze ervaringen zou ik mezelf niet zo snel kunnen aanpassen in verschillende situaties dan als ik nu kan.”* Ook het besef dat je hulp kunt vragen en niet alles alleen op hoeft te lossen helpt respondenten op professioneel vlak verder.

De buitenlandervaring vormde voor velen een waardevolle toevoeging aan het **CV** (zowel om de ervaring an sich als de inhoud: bijv. een wetenschappelijke publicatie voortkomend uit de buitenlandstage), evenals de opgedane **talenkennis** én het vakjargon. Een respondent geeft nog aan *“Ik denk dat het een mooi aanspreekpunt is met solliciteren. (...) hoe verder je in je carrière komt, hoe minder relevant het wordt. Het is vooral in het begin van je professionele leven dus belangrijk.”* Tijdens interviews is men vaak erg geïnteresseerd in de buitenlandervaring, het is een goed aanknooppunt tijdens sollicitatiegesprekken: *“interessant gespreks-onderwerp of klik bij sollicitaties”*. *“Het werd als plus op mijn CV gezien en hierdoor kon ik ook laten zien dat ik graag in een internationale omgeving wil werken”*; *“Sowieso is de vermelding dat ik in mijn master geheel in het buitenland heb gedaan en behaald al een uitblinker op mijn cv, zeker bij grote internationale organisaties”* en *“Het feit dat ik op professioneel niveau Engels spreek heeft echt veel deuren geopend, bijvoorbeeld in functies waar ik op kan solliciteren”*.

In sommige gevallen was de ervaring bepalend voor het **carrièrepad**, bijvoorbeeld door het aanwakkeren van enthousiasme voor een bepaalde onderzoekstak of het “blijven hangen” voor een PhD. Of de ervaring opende deuren die anders gesloten waren gebleven: *“Momenteel doe ik mijn PhD in het buitenland, ik ben begin februari naar Zuid-Afrika verhuisd voor mijn PhD. Ook heb ik, ik denk mede dankzij mijn interculturele ervaring in het buitenland, een aantal jaar voor een uitwisselingsprogramma in Nederland gewerkt. Zonder mijn buitenlandervaring was ik denk ik niet op dit punt in mijn professionele leven geweest.”*

Positieve impact op sociale ontwikkeling (individuele “soft skills”)

Onder sociale ontwikkeling worden onderdelen meegenomen die (onder andere) toegekend werden aan de aspecten sociale vaardigheden (41%), betrokkenheid en bewustzijn van ontwikkelingen in maatschappij en wereld (30%), een open en geïnteresseerd houding (46%) en sociale contacten(22%).

Het feit dat mensen een goede, professionele beheersing hebben van (met name Engelse) taal, geeft ze veel voordeel in werksituaties.

Ook de openheid en het gewend zijn aan **andere culturen** en **arbeidsmentaliteit** (cultureel inzicht) dragen, zoals gezegd, bij aan een goede sociale omgang in werksituaties, mede door het besef dat er andere niveaus van nadenken en van kijken naar ontwikkelingen et cetera zijn. Leren samenwerken met andere culturen, hier meer voor openstaan en kunnen communiceren met verschillende soorten mensen worden meermaals als voorbeeld gegeven: *“Ik werk momenteel bij een internationaal georiënteerd bedrijf, en mijn tijd in het buitenland tijdens mijn stage heeft me veel geleerd over hoe andere culturen anders werken en communiceren, en hoe ik mezelf beter uit kan drukken in het Engels. Dit helpt me vandaag de dag om betere werkrelaties te kunnen bouwen met andere en een verbindende factor te zijn”*. Ook hebben mensen meer begrip

voor andere culturen op de werkvloer: *“Ik werk in een bedrijf waarbij bijna iedereen uit een ander land komt, dus het begrip voor verschillende culturen hebben helpt met effectief teamwork”*.

Ook het opgedane **aanpassingsvermogen** en leren omgaan met nieuwe situaties komt van pas in het professionele leven. Van het veelvuldig **communiceren met vreemden** en het makkelijk **contacten leggen** met mensen, wat tijdens een buitenlandervaring veelvuldig aan de orde is, heeft men nu ook in werksituaties veel profijt.

Het feit dat de buitenlandervaring respondenten meer **zelfvertrouwen** heeft gegeven, werkt ook positief door in de huidige werksituatie. Dit heeft ook een link met de **zelfkennis** die veel respondenten hebben opgedaan tijdens hun studie: ze weten beter hoe ze zich in bepaalde situaties gedragen en kunnen dit toepassen in hun werk.

De buitenlandervaring zorgde daarbij niet alleen op sociaal vlak voor een groter netwerk, maar ook op professioneel vlak: het heeft mij het *“start-zetje gegeven voor het opbouwen van een professioneel netwerk waar ik nu nog profijt van heb.”* Veel respondenten hebben dus **connecties** overgehouden aan hun tijd in het buitenland; *“Communicatievaardigheden en het netwerk aan vrienden en (oud)studiegenoten/collega's is nog steeds warm en bruikbaar.”* Respondenten benoemen dat hun **netwerk** (internationaal) vergroot is. Dit kan praktische gevolgen hebben, bijvoorbeeld: *“Ik heb nog steeds contact met mensen waar ik mijn stage mee heb gedaan. Zo wissel ik materialen uit voor lessen en is er ook een mogelijke uitwisseling voor leerlingen op school”*. Daarnaast kan het zorgen voor baanmogelijkheden of inspiratie tijdens het zoeken naar een baan. Enkele respondenten hebben een andere invalshoek over hoe het hebben van sociale contacten heeft geholpen in hun professionele leven: *“Dit laat zien hoe ik op emotioneel niveau volwassener ben geworden, wat me helpt om in mijn carrière soortgelijke veranderingen, zoals verhuizen voor een betere baan of obstakels in netwerken of intercollegiaal contact, beter aan te kunnen gaan”*. Het hebben van sociale contacten kan er dus ook voor zorgen dat contact hebben met internationale collega's of bedrijven makkelijker gaat, doordat zij hier meer ervaring in hebben. Ervaring met andere (werk)culturen heeft dus nu nog een positieve impact: *“Ik heb een uitgebreid internationaal netwerk, en daarnaast een groot netwerk in Nederland met internationaal georiënteerde mensen binnen mijn vakgebied. Ik kan me beter verplaatsen in mensen die werk op een andere manier uitvoeren.”*

Positieve impact op kennis en vaardigheden (“hard skills”)

Onder impact op kennis en vaardigheden worden aspecten verstaan die te definiëren zijn als “hard skills”. Met hard skills, versus soft skills, bedoelen we vaardigheden die meetbaar zijn, waar het bij soft skills gaat om de (soms wat vagere) sociale persoonlijke vaardigheden zijn die iemand typeren als mens. Hieronder vallen ons inziens in dit onderzoek de aspecten (algemene) kennis van taal, cultuur en communicatie (43%), bekendheid met internationale ontwikkelingen en uitoefening van vak en beroep (32%) en professionele vaardigheden (50%).

Een deel van de respondenten geeft aan dat zij door hun tijd in het buitenland hun (Engelse, Spaanse en Duitse) **taalvaardigheden** hebben verbeterd, waardoor het nu makkelijker is om te kunnen netwerken in een internationale setting. Daarnaast heeft dit ook invloed op de baanwerkzaamheden: *“Ik heb mij kunnen specialiseren in talen en vakgebieden die voor mijn huidige baan een meerwaarde hebben”*. Kennis van de **cultuur** en **manier** van **communiceren** in een internationale setting helpen de respondenten ook in hun professionele leven: *“Een hoge mate van culturele vervreemding in de studie maakte me geduldiger voor verschillende communicatiestijlen”* en *“Kennis over hoe andere landen, personen, culturen hun ding doen en waar dat vandaan komt. Hierdoor heb ik een breder begrip gekregen”*. De respondenten kunnen zich beter inleven in collega's of mensen waarvoor zij werken. Door de **omgang met verschillende culturen** tijdens de

buitenlandervaring, hebben velen **interpersoonlijke vaardigheden** ontwikkeld die ook op de (internationale) werkvloer van pas komt, aangezien werkculturen erg verschillend kunnen zijn: “(...) mijn tijd in het buitenland tijdens mijn stage heeft me veel geleerd over hoe andere culturen anders werken en communiceren, en hoe ik mezelf beter uit kan drukken in het Engels. Dit helpt me vandaag de dag om betere werkrelaties te kunnen bouwen met andere en een verbindende factor te zijn”. Ook specifieke vaardigheden, die weliswaar niet uniek zijn voor een buitenlandstage, zoals archiveren en schrijfvaardigheden, nemen respondenten mee in hun verdere carrière.

Een deel van de respondenten heeft ook **vakspecifieke kennis** opgedaan in het buitenland die in het huidige werkende leven nog van pas komt, bijvoorbeeld door ervaring in andere, buitenlandse laboratoria. Ook werden er vaardigheden opgedaan en kwalificaties behaald die voor de huidige functie nodig waren. Men heeft bekendheid opgedaan met ontwikkelingen binnen het vak: “Het verschil tussen politieke structuren en het effect daarvan op onderzoek is nu minder onverwacht.”; “Inzicht in vormen van financiering voor academische posities en loopbanen in verschillende landen.” Respondenten geven dus aan dat de buitenlandervaring heeft gezorgd voor “Kennis van vakinhoudelijke onderwerpen vanuit een internationale invalshoek” en meer kennis over bepaalde plekken/landen, zoals bijvoorbeeld de Global South.

Daarnaast is er een bredere vakinhoudelijke kennis opgebouwd in een internationale context: naast dus de vakspecifieke kennis biedt de buitenlandervaring mensen ook een **kijkkader**: door hun buitenlandervaring kunnen ze de situatie aldaar in hun huidige werkende leven vergelijken met de situatie tijdens het buitenlandverblijf: men heeft een internationale kijk op Nederlandse problematiek ontwikkeld.; “Hoewel ik tegenwoordig werk met Nederlands beleid, merk ik wel dat ik het totaalplaatje in Europa en daarbuiten snel zie”. De ervaring zorgde ervoor dat men de situatie op een bepaald onderwerp tussen het thuisland en het land van de buitenlandervaring kan vergelijken, wat ervoor zorgt dat men meer opties overziet. Een concreet voorbeeld van meer inzicht in internationale ontwikkelingen: “Het heeft mijn kijk op Europese projecten in onderontwikkelde landen wel veranderd. Het klinkt allemaal heel idyllisch om als Europees project waterputten te slaan en opleidingstrajecten te starten voor kansarme jongeren in een onderontwikkeld land, maar als er geen rekening met de cultuur wordt gehouden heeft dit geen succesvol eind.”

Positieve impact op interculturele ontwikkeling (“soft skills” in groepsdynamiek)

Interculturele competenties (44%), affiniteit met het land (16%), vaardigheden voor communicatie en samenwerking in internationale contexten (56%) en de al eerder aan bod gekomen aspecten een open en geïnteresseerd houding (46%) en (algemene) kennis van taal, cultuur en communicatie (43%) vatten we samen onder de noemer “interculturele ontwikkeling”.

Er zijn veel overeenkomsten met de positieve impact op het persoonlijke leven van dit aspect, die ook uitwerking hebben op het professionele leven. De **culturele** en **taalvaardigheden** die zij geleerd hebben tijdens hun buitenlandervaring, hebben ook een grote positieve impact op het krijgen van een baan op zowel de internationale als Nederlandse werkvloer. Zo heeft men meer zekerheid in het spreken van een tweede taal; “Ik had een drempel om Frans te spreken en die is volledig verdwenen. Ik heb vrijwel geen onzekerheid meer in het spreken van de Franse taal. Aangezien ik ook echt Frans spreek en schrijf op mijn werk, heb ik hier heel veel profijt van.” En meer kennis en begrip voor andere culturen; “Ik werk veel met internationale collega’s, onder andere met collega’s uit de UK, dus dit maakt het makkelijker om met ze te communiceren omdat je ook de cultuur wat meegekregen hebt.”; “Het doen van goed onderzoek samen met andere onderzoekers. Het leren om taalbarrières te overbruggen door middel van gebaren, tekeningen, gemeenschappelijke taal te gebruiken (bijvoorbeeld: Engels). “Het maakt dat ik in mijn huidige baan in een internationaal onderzoeksinstituut makkelijk samenwerk met collega’s met andere achtergronden.”; “Ik heb geleerd wat culturele verschillen voor impact hebben tijdens het uitvoeren van werkzaamheden. Op de voorgrond lijkt het vaak dat je met collega’s met een andere achtergrond overeenstemming hebt over bepaalde

onderwerpen, maar daar zit veel interpretatie aan gekoppeld. Hoe je iets interpreteert is sterk gevormd door je (culturele) achtergrond.”; “Het kunnen werken met andere culturen is een van mijn sterkere punten op professioneel vlak”

Ook hierin zijn **sociale contacten** een belangrijke factor: *“Ik kan goed in internationale omgevingen werken (dus wordt vaak ingezet indien er een internationale klant is en ben verzekerd van dat ik mezelf kan redden in onbekende situaties en omgevingen. Daarnaast heb ik ook wat internationale contacten eraan overgehouden, zodat ik me wat bewuster ben van wat er in de internationale markt speelt.*

Een klein deel van de respondenten gaf aan dat hun buitenlandervaring impact had op hun **affiniteit met het land** en dat dit in professioneel opzicht nu nog invloed heeft. Een nog kleiner deel van hen lichtte dit toe: **waardering** voor een bepaald land, ook in meer professioneel opzicht, is genoemd. Ook geven respondenten aan meer inzicht te hebben gekregen in wat hun vak in een ander land voor mensen betekent en hoe er daar naar het vak gekeken wordt (ook t.o.v. het thuisland). In het huidige professionele leven biedt dit **vergelijkingsmogelijkheden** bij het op zoek gaan naar andere mogelijke aanpak/oplossingen.

Positieve impact op een internationale blik

Drie aspecten zijn in te delen onder de noemer ‘Internationale blik’. Dit zijn aspecten die voor een deel van de (oud-)studenten positief bijdragen aan de professionele leven op dit moment. Het gaat om de volgende onderdelen (met tussen haakjes het percentage van respondenten dat een positieve bijdrage ervaart van dit aspect op het professionele leven nu): internationale oriëntatie (39%); werken voor een internationaal bedrijf/organisatie (24%) en wonen of werken in het buitenland (16%) laten zien dat zich een internationale mindset heeft ontwikkeld.

Meermaals werd genoemd dat de buitenlandervaring de aanleiding is geweest om in het **buitenland** te gaan **werken (en wonen)**; *“Ik werk voor de Europese Unie en deze interesse is voor mij echt aangewakkerd door mijn tijd in het buitenland. Daarnaast neemt de EU graag mensen aan die al eens in een ander land gewoond hebben en meer talen spreken.”* Sommige respondenten **wonen en werken** nu nog steeds in het buitenland, of hebben de wens om dit alsnog te gaan doen. Dit is niet altijd aan één specifiek land verbonden, maar in sommige gevallen wel. De toegenomen **zelfstandigheid** maakt het voor respondenten ook gemakkelijker om weer (tijdelijk) in het buitenland te verblijven of bij een internationaal bedrijf te gaan werken.

Daarnaast werden er waardevolle vaardigheden opgedaan die het **internationale carrièreperspectief** bevorderen: *“Openheid en flexibiliteit die me helpen om samen te werken met collega’s uit allerlei landen.”* en *“Daarnaast heeft het me geholpen mijn Duitse taalvaardigheid te verbeteren, waardoor ik nu in staat ben om probleemloos te werken in een Oostenrijks bedrijf.”; “Op professioneel vlak kan ik dingen nu veel beter in perspectief plaatsen. Ik weet beter hoe dergelijke organisaties op verschillende plekken dingen verschillend aanpakken en dat brengt me veel voordelen in mijn professionele leven nu.”*

Respondenten geven aan dat zij door hun buitenlandervaring beter kunnen omgaan en samenwerken met internationale collega’s of mensen met **andere culturen**: *“Ik heb al meer met andere culturen samengewerkt, wat nu in mijn huidige baan goed van pas komt”* en *“ik kan gemakkelijker omgaan en een band opbouwen met buitenlandse collega’s”*. Ook legt een (oud-)student uit: *“De culturele aspecten van tijdelijk in een ander land wonen leren je andere normen en waarden die je mee neemt in ook je carrière. Het heeft deuren geopend en kansen opgeleverd die ik daarvoor niet had kunnen bedenken.”* De buitenlandervaring veranderde in sommige gevallen ook de eigen **“work mindset”**: werken in een internationale context werd **vanzelfsprekend**, evenals werken op afstand. De ervaringen in het buitenland kunnen niet alleen impact hebben op je baankansen, maar ook op de ervaring binnen een internationaal bedrijf: *“Ik werk wel in een internationale werkomgeving daar was het fijn om een internationale ervaring achter de rug te hebben”*.

Negatieve impact op het professionele leven (algemeen)

Zoals eerder genoemd, gaven zeventien (oud-)studenten aan dat ze een negatieve impact ervaren op het huidige professionele leven. Analyse laat zien dat de toekenning “negatief” in de praktijk ook neerkomt op neutraal/niet positief. Hierbij kwam een aantal keer terug dat de ervaring **niet helpend was voor hun huidige werk**: *“De stage die ik gelopen heb was niet heel helpend in mijn professionele ontwikkeling”*. Zo geeft een respondent aan veel goed ontvangen werk te hebben verricht, waarvoor men helaas geen eer of vermelding kan krijgen, omdat het onder opdracht gebeurde. Of dat men de ervaring ook in Nederland op had kunnen doen. In sommige gevallen leverde de buitenlandervaring ook **vertraging** op, bijvoorbeeld door een combinatie van bezigheden of omdat naar het buitenland gaan niet binnen de opleiding paste, waardoor er langer gestudeerd moest worden. Dit werkte, in combinatie met corona, soms lang door. Ook bleek voor een (oud-)student de studie aldaar **niet te passen**, waardoor diegene een *“depressieve tijd doormaakte”* en uiteindelijk niets meer deed met de opleiding. Sommigen hebben ook geleerd dat ze liever in Nederland of binnen een vergelijkbare **cultuur** willen werken en leven: in sommige gevallen om de arbeidsmentaliteit en hoe een en ander geregeld is in andere landen, in sommige gevallen uit sociale overwegingen: *“Ik heb daarvoor een té sterke band met mijn land en de mensen hier.”*

4 Verdiepende gesprekken

4.1 Respons

In de maand december zijn verdiepende gesprekken (interviews) gevoerd met respondenten die aangaven hier interesse in te hebben. Hiervoor is een selectie²⁹ gemaakt onder de vragenlijstrespondenten in overleg met het NA. Uit deze selectie van geïnteresseerden is er met elf succesvol een afspraak ingepland en een gesprek gevoerd.

Methode

Tijdens de gesprekken zijn wij dieper ingegaan op hoe de verschillende vaardigheden (competenties en attitudes) invloed hebben gehad op het huidige persoonlijke en professionele leven van de respondent, wat zij terugblikkend nog meer verwacht hadden op te doen en in hoeverre dat is uitgekomen. De interviewleidraad voor deze gesprekken is gebaseerd op de onderzoeksvragen, aangevuld met voortschrijdende inzichten uit de analyse van de open antwoorden en input van het NA. De uitkomsten van deze interviews worden in het voorliggende hoofdstuk uiteengezet aan de hand van bovengenoemde thema's uit de interviewleidraad.

4.1.1 Achtergrondkenmerken respondenten

Zoals zojuist aangegeven, is er een eerste selectie²⁹ gemaakt onder de respondenten, in overleg met het NA Erasmus+. Uiteindelijk spraken we, zoals de vier tabellen hieronder laten zien, zes mannen en vijf vrouwen, waarvan het merendeel (6) ongeveer een half jaar in het buitenland verbleef. De meeste (6) respondenten hadden de universiteit afgerond; de meesten (7) gingen naar het buitenland (o.a.) om te studeren. De respondenten vormen daarmee een robuuste aanvulling en inkleuring op de data uit het vragenlijstonderzoek.

Tabellen 2a t/m d: Achtergrondkenmerken geïnterviewde oud-studenten

Opleidingsniveau	n
Hbo	4
Universiteit	6
Hbo/Universiteit	1

Geslacht	n
Man	6
Vrouw	5

Activiteit	n
Studeren	4
Afstudeeronderzoek	1
Stage	1
Stage, studeren	1
Stage, afstudeeronderzoek	2
Stage, studeren, afstudeeronderzoek	2

Verblijfsduur	n
Ongeveer een half jaar	6
Een half jaar tot een jaar	1
Langer dan een jaar	4

Aanvullend op de al genoemde activiteiten die oud-studenten ondernamen, zien we dat deze voor een deel van de geïnterviewden een vast onderdeel van het **curriculum** vormden, en voor een deel vrije invulling van een onderdeel van een bachelor dan wel een master waren. Voor sommigen was de buitenlandervaring echt een extra onderdeel dat niet direct binnen de opleiding paste. De **motivatie** voor de **buitenlandervaring** en de **exacte locatie**³⁰ was wisselend: in sommige gevallen was men benieuwd naar het land en de taal

29 Selectie vond achtereenvolgens plaats op basis van: gebruik Erasmus+ (al dan niet i.c.m. eigen middelen), afgestudeerd zijn, opleiding tijdens buitenlandervaring hbo en/of wo. Vervolgens is een verdeling gemaakt op basis van de kenmerken geslacht, verblijfsduur, opleidingsniveau en invulling/activiteit buitenlandbezoek.

30 De oud-studenten beleefden vaak meerdere buitenlandervaringen, maar de hoofdmoot van de ervaringen met een Erasmus+beurs was in Frankrijk, Finland, Italië, Japan, Noorwegen, het Verenigd Koninkrijk en Zweden.

en cultuur aldaar, anderen gaven aan dat het opleidingsaanbod goed was, of juist eenvoudiger binnen te komen in een richting naar wens, en voor weer anderen maakte het niet zoveel uit waar ze heen gingen: als ze maar konden gaan! Soms ging men bewust niet naar een bepaalde plek, bijvoorbeeld om verwachte (hoge) werkdruk of omdat dit te ver van familie en vrienden zou zijn. Anderen werden geënthousiasmeerd door positieve ervaringen van anderen. Voor de meeste oud-studenten was het **verkrijgen** van een **Erasmus+ beurs** geen “*dealbreaker*”: als ze deze niet hadden gekregen, waren ze vermoedelijk nog steeds wel naar het buitenland gegaan. Dat gezegd hebbende, geeft vrijwel iedereen aan dat de bijdrage vanuit Erasmus+ absoluut positief was: het gaf (financiële) rust, maakte het mogelijk om te focussen op studie en/of stage én gaf tijd en ruimte voor het ontdekken en ervaren van andere culturen: “*Ik hou sowieso van avontuur, maar Erasmus+ heeft er zeker aan bijgedragen, omdat het een soort veilige omgeving is om dat in te proberen*”. Het was voor een deel van de respondenten echt wel lastig geweest om zonder de Erasmus+-beurs rond te komen, zeker op sommige locaties. Over eventuele verdere organisatorische bijdragen vanuit Erasmus+ konden de geïnterviewden niet veel zeggen: “*Erasmus+ (als organisatie) heeft buiten de financiën weinig impact gehad.*” Hieruit blijkt overigens dat voor studenten niet altijd inzichtelijk is wat er dankzij het E+-programma allemaal mogelijk is: niet enkel een financiële bijdrage, maar ook het meeneemen van ECTS, een periode collegegeld-vrij kunnen studeren et cetera.

Wat verder opvalt, maar niet verrassend is in relatie met eerder onderzoek (zie hoofdstuk 5), is dat de meeste geïnterviewden al best **internationaal georiënteerd** zijn van huis uit: door reizen die ze met ouders maakten, door vakanties binnen Europa waarbij men op de camping vooral veel andere talen en culturen leerde kennen, of doordat ouders en familieleden al uit verschillende plekken van de wereld afkomstig zijn; “*Het zit in de familie*”. Ook wordt de buitenlandervaring van broers of zussen vaak benoemd als factor die het (nog) makkelijker maakte om zelf de stap te zetten. Slechts een enkeling gaf aan dat men van huis uit echt niet internationaal georiënteerd was. Overigens steunden ouders de stap naar het buitenland dan wel.

4.2 Impact van de buitenlandervaring

In deze paragraaf gaan we dieper in op de impact van de buitenlandervaring met Erasmus+ op het huidige persoonlijke en professionele leven van de oud-studenten. Daarnaast gaan we in op de totale, brede impact op de (oud)studenten, en hoe deze zich verhoudt tot hun verwachtingen, al terugblikkend. Evenals in het voorgaande hoofdstuk (hoofdstuk 3) met de uitkomsten uit het vragenlijstonderzoek, zien we hier veel overlap tussen de impact van het verblijf in het buitenland op het persoonlijke en professionele leven.

Hiermee beantwoorden we de onderzoeksvragen zoals deze in de offerte waren opgenomen en gaan we in op aspecten die gedurende het onderzoek en in overleg met het NA naar voren kwamen. De deelvragen worden in de hiernavolgende drie subparagrafen beantwoord. Het is goed om te helder te houden dat de ervaringen van de elf geïnterviewden hieronder ter illustratie dienen van de eerdere uitkomsten. In het slothoofdstuk (hoofdstuk 5) reflecteren we op de uitkomsten uit de verschillende onderdelen van het onderzoek.

4.2.1 Impact op het persoonlijke leven

Vaardigheden/competenties

In een ander land opnieuw beginnen, zelf dingen regelen zonder terug te kunnen vallen op vrienden en familie en dus op jezelf aangewezen zijn vraagt een behoorlijke mate van **zelfstandigheid**. Die vaardigheid hebben de geïnterviewden naar eigen zeggen dan ook verder ontwikkeld tijdens hun buitenlandervaring. Velen zijn ook **asser-tiever** geworden. *“Ik heb geleerd te durven opkomen voor mezelf, of durven te zeggen als ik het ergens niet mee eens ben.”* **Vertrouwen** in zichzelf en de goede afloop is voor velen aanzienlijk toegenomen sinds de eerste

“Stap nu makkelijker op mensen af, omdat ik dat in Zweden ook vaak deed. In het begin voelde dat onwennig, maar op een gegeven moment denk je: iedereen zit in hetzelfde schuitje. Dat neem je mee, dus nu in Nederland doe ik dat ook vaker.”

Semester in de minor & Master in Zweden (wo)

“je maakt me niet bang, je dropt me in een land waar ik de taal niet spreek en binnen de kortste keren bouw ik iets op. Ik kan aangeven wat ik kan en wanneer ik ondersteuning nodig heb. Ik durf het aan.”

Stage in Italië (hbo) & Master in Frankrijk (wo)

stap om tijdens de studie een periode naar het buitenland te gaan, vanwege de wetenschap dat het op een andere plek ook weer zal lukken om je weg te vinden omdat je het al eerder hebt gedaan. Ook werd het minder eng om voor nieuwe uitdagingen of problemen te komen staan: *“Ik kreeg wel meteen hulp van nieuwe mensen, dus het was meteen een realisatiemoment dat dingen wel opge-*

lost kunnen worden. Het hoeft dus allemaal niet zo'n ramp te zijn als dingen fout gaan.” Deze ervaringen dragen eraan bij om makkelijker uit de comfort-zone te kunnen stappen. Daarnaast heeft men in veel gevallen een stukje zelfkennis opgedaan, zo zei iemand: *“Grappig om bewust te worden van je eigen persoonlijkheid in een andere context/cultuur.”* Alle geïnterviewden hebben een bepaalde mate van **persoonlijke ontwikkeling** doorgemaakt, ongeacht van of dat nou wel of niet een bewuste insteek was. *“Deze ervaring was vooral een test voor mezelf, je gaat naar een vreemd land en hoe ga je dan met dingen om die niet lukken. Dat had ik niet van tevoren zo gedacht, maar dat bleek zo te zijn.”*

Nieuwe contacten leggen gaat velen nu makkelijker af, maar naast **sociale vaardigheden** werden ook **interculturele vaardigheden** vaak benoemd. Tijdens de buitenlandervaring hebben de geïnterviewden veel geleerd van andere mensen en culturen. Voor sommigen ging het daarbij vooral om de cultuur van het specifieke land waar ze waren, vooral als die ver af stond van de Nederlandse. Anderen hebben met name culturele diversiteit ervaren door met veel verschillende internationals om te gaan. *“Door die multiculturele groep leer je super veel van andere mensen en culturen.”* Zo heeft iemand geleerd: *“open staan en respect hebben voor andere mensen en culturen. Dit kwam bijvoorbeeld voort uit interacties met internationale huisgenoten; Mexicaans, Egyptisch, Jordaans”*. Ook ervoer iemand de negatieve gevolgen van het niet kennen van culturele gebruiken: *“Het is bijvoorbeeld heel normaal dat je iets meeneemt als je bij mensen op bezoek gaat, de eerste keer had ik dat niet gedaan en dat merk je dan ook meteen.”* Naast kennis over en ervaringen met andere

“Het heeft geholpen meer met lichaamstaal te doen. Ik was expressiever; lette er meer op of mijn houding goed was. Als mijn Japans dan niet goed was, dat mensen tenminste snapte dat ik het goed bedoelde.”

Ruim half jaar studeren in Japan (hbo)

“Als Nederlander heb je natuurlijk ook bepaalde culturele patronen. Wij zijn natuurlijk heel direct. Daar moet je mee leren omgaan, omdat het snel als onbeschoft wordt gezien; subtieler brengen of terughoudender zijn.”

Semester in de minor & Master in Zweden (wo)

culturen, gaf een aantal mensen ook aan ze zich bewuster te zijn van de **eigen culturele patronen** en hoe die in andere contexten kunnen worden opgevat. *“Ik ben erachter gekomen dat ik als Nederlander toch erg direct ben, zonder dat ik daar zelf bij stilstond als ik met andere Nederlanders praatte.”*

Hiermee samenhangend is een **ruimere blik op de wereld en culturele verschillen**. Zo kijkt men bijvoorbeeld met een minder sterk gekleurde bril naar zowel andere als de eigen cultuur. *“Misschien kan ik nu ook wel bepaalde aspecten van de Nederlandse samenleving meer waarderen of juist zien dat ze dingen in Zweden beter doen.”*; *“Het leven in buitenland is niet altijd perse beter of slechter, het is anders.”* Een ruimere blik zorgt ook voor meer zelfbewustzijn: *“Denk ook dat ik niet begreep wat mij “Nederlands” maakte. Verschil tussen wat mij Nederlands maakt en met andere culturen. Dit vind je niet in een weekje vakantie, maar juist als je echt in die samenleving mee woont. Ik ben me meer bewust van mijn eigen cultuur.”*

“Door Erasmus leer je meerdere culturen kennen en krijg je een globalere blik. (...) Er is meer dan alleen stampot en worst.”

Stage Engeland (wo)

Sociale leven

Sommigen zochten bewust contact met lokale studenten, anderen gingen makkelijk in een ‘Erasmus-bubbel’ of netwerk van internationals op; vrijwel iedereen binnen die bubbel is immers op zoek naar nieuwe contacten. In beide gevallen ontstond voor velen een **internationaal sociaal netwerk**. Een aantal van de geïnterviewden heeft nog regelmatig contact met vrienden uit de tijd van hun buitenlandervaring en zoekt deze vrienden ook af en toe op (als is dat soms lastig vanwege grote afstanden); *“Er is nu nog contact met een kleine, vaste cirkel aan vrienden waar men ook naar elkaars bruiloften gaat”*. Ook zijn er oud-studenten die eigenlijk geen of nauwelijks nog contact hebben met mensen uit de tijd van hun buitenlandervaring, omdat contacten bijvoorbeeld verwaterd zijn vanwege de afstand; men weer terug ging naar het oude leven of omdat hier simpelweg geen grote behoefte aan had. Twee van de geïnterviewden vonden een **partner** tijdens hun buitenlandervaring. Ook **wonen** enkelen momenteel in het buitenland als direct of indirect gevolg van de buitenlandervaring; *“Het heeft veel impact gehad, ik woon nu namelijk in Duitsland, wat mogelijk is gemaakt door de stage.”*

4.2.2 Impact op het professionele leven

Vaardigheden/competenties

Naast **talenkennis** die voor velen sterk is verbeterd, hebben geïnterviewden ook **vakinhoudelijk kennis** opgedaan. Zo leerde iemand op het gebied van visuele communicatie dat labels ontwerpen in Japan een heel ander vak is dan in Nederland: dit heeft enorm bijgedragen aan de eigen design-vaardigheden en de manier van werken. Ook kwam men in andere kringen terecht waarbij vakinhoud centraal stond en besproken werd, bijvoorbeeld in het vakgebied van de microbiologie. Ook deze kennis, en het besef dat er meningsverschillen kunnen zijn over inhoud en vorm, dragen bij aan de huidige inhoudelijke, professionele ontwikkeling. **Professionele kwaliteiten**, zoals *“grondigheid van onderzoek doen, presentaties geven en veel tips van de professor”* zijn zeker beïnvloed.

“Je bent snel met mensen in het Engels aan het converseren uit het buitenland. (...) Het is makkelijker om met mensen in het Engels te praten; er is een minder grote drempel en je hebt het zelfvertrouwen opgedaan dat je het aankan (...) plus het besef dat je niet wordt afgerekend op dat je tweede taal niet perfect is.”

Minor Engeland (hbo)

De ervaring in het buitenland kan ook bepalend zijn voor de huidige baan: *“de juiste master in Zweden heeft wel bijgedragen aan het krijgen van een baan in Nederland die ik leuk vind”*. Naast vakinhoudelijke kennis, kan het ook gaan om meer **functie-inhoudelijke kennis**. Door in een ander land van alles te moeten regelen, ontwikkel je ook projectmatige skills: *“Dat is iets wat ik leuk vind, daarom word ik nu projectmanager”*. Oud-studenten deden dus veel **kennis** op over vakinhoud en eigen interesses en functioneren. Voor sommigen is de opgedane vakinhoudelijke kennis en ervaring inmiddels minder relevant, maar dat komt dan met name omdat men inmiddels in een andere hoek werkzaam is. Het kennismaken met en opdoen van **andere werkwijzen** heeft voor geïnterviewden ook goed gewerkt; *“ik ben meer gaan kijken naar mijn*

leerproces. (...) meer een gevoel dat ik nu heb van alles kan interessant zijn". (...) Ik ben in het buitenland bewuster geworden van de manier waarop ik denk en dat ik die manier ook kan loslaten en op een andere manier kan nadenken". Ook kreeg men soms leerzame inkijkjes in 'office politics': "in elke werkplek speelt politiek een rol. Er zijn mensen die iets willen en die iets anders willen en dat is overal hetzelfde. Ik denk dat als ik in Nederland was gebleven, was ik daar misschien niet achter gekomen (...) omdat in hier de enige Masterstudent was."

"Door Japan heb ik een context-radar gekregen. Dus ik kan mezelf aanpassen aan de cultuur, maar soms ook andersom."

Ruim half jaar studeren in Japan (hbo)

De grootste winst zit voor de meeste geïnterviewden in hun 'softskills': op sociaal vlak heeft men vaak veel geleerd. Zo ontstond er bij sommigen meer **begrip** voor de situatie van andere 'internationals' op werk: je weet waar iemand tegenaan kan lopen en probeert je ervoor open te stellen. Ook is er meer begrip voor en kennis over **interculturele en menselijke verschillen**. Je leert beter inschatten wat voor persoon

iemand is, wat diens achtergrond is en hoe je die kunt benaderen. Dit komt de samenwerking ten goede.

Met betrekking tot interculturele sensitiviteit gaf iemand aan ervaren te hebben dat Spanjaarden heel sociaal zijn, waardoor ze soms wat minder hard (lijken te) werken. Een ander gaf aan te beseffen dat het in de Nederlandse cultuur gebruikelijk is om "je mond open te trekken", maar dat dat lang niet overal zo is: daar leer je dus rekening mee houden. Iemand gaf dan ook aan te beseffen dat je niet altijd als "botte Hollander" iets kunt zeggen, maar dat je er soms iets genuanceerder in moet staan: "Vooraf dat direct zijn

leer je wel anders mee omgaan", Je leert met de jaren "bij deze mensen kan ik dit wel zeggen, maar deze mensen niet". Je wordt "bewust van je eigen cultuur". Dit besef van verschillen maakt het ook makkelijker om op anderen af te stappen, zowel formeel als informeel: de **communicatieve vaardigheden** zijn zeker ook verbeterd en dat helpt ook in het werkende leven. Ook meer **zelfstandig** kunnen werken en voor jezelf aan de slag gaan komen in de gesprekken met de geïnterviewden terug als zaken die verbeterd zijn door de buitenlandervaring, evenals het opdoen van organisatorische vaardigheden door het alles zelf regelen in het buitenland. Bovendien is het makkelijker om jezelf aan te passen aan een nieuwe werkplek als je jezelf als eens "in het diepe" hebt gegooid middels een buitenlandervaring.

"Omdat je niet alleen werkt met dezelfde mensen die je toch wel begrijpen, ben je 'ontdekkender' geworden: wat bedoelen mensen ergens mee? Wat vinden we ergens van? Daarmee kun je meer duidelijkheid creëren voor iedereen. Zo maak je beter gebruik van de rijkdom van ieders doen en denken."

Stage in Italië (hbo) & Master in Frankrijk (wo)

Ervaring in het buitenland laat ook zien dat je **open staat** voor **nieuwe ervaringen**: dat heeft ook zo zijn voordelen bij het verkrijgen van werk. Wat dat betreft ervaren de meesten de buitenlandervaring als een goede aanvulling op het CV.

Professionele leven

Geïnterviewden gaven aan hun **internationale, professionele netwerk** in te hebben gezet bij de zoektocht naar een baan en/of woning, zeker wanneer dit in het eerder bezochte buitenland was. Dit zijn vaak andere Erasmus+-studenten en anderen die men daar heeft leren kennen (bijv. ook via Europees jeugdwerk). Men heeft immers veel contacten opgedaan met mensen met dezelfde interesses en in de professionele carrière onderhoudt men deze contacten nog steeds: "ik heb nog steeds contact met mijn stagebegeleider (...) en een externe HR-consultant". Anderen onderhouden de contacten nog op een laag pitje (bijv. via LinkedIn), maar zouden dit netwerk zo weer in kunnen zetten. In sommige gevallen heeft men er direct een **baan** aan overgehouden: "Ik doe momenteel een PhD bij de onderzoeksgroep waar ik ook mijn stage liep", of heeft men buitenlandervaring op buitenlandervaring gestapeld, ook juist in het werkende leven. Ook zorgde de ervaring ervoor dat een groot, internationaal bedrijf toch ineens een optie werd, waar dat voorheen niet overwogen werd. Of is de stap om naar het buitenland om daar te gaan werken minder groot: "De

ervaring was zo positief dat het idee om terug te gaan altijd is blijven hangen”. Niet iedereen heeft iets aan het destijds opgebouwde netwerk: sommigen werken nu in een andere sector.

4.2.3 Verwachtingen, terugblik & impact op het wereldbeeld

We vroegen de geïnterviewden terug te blikken op de **verwachtingen** die ze als student hadden over het opdoen van vaardigheden gedurende hun buitenlandervaring: wat waren die verwachtingen en kwamen die uit? Veel oud-studenten bleken niet echt verwachtingen of specifieke doelen voorafgaand aan hun buitenlandervaring te hebben en stapten hier open in, of gingen zelfs enigszins impulsief. “*Er zat geen hele diepe gedachtegang achter. Het was wel echt heel erg leuk.*” Geïnterviewden wilden vooral veel zien en meemaken en uiteindelijk ziet iedereen vooral voordelen van de ervaring.

“Ik heb ook wel ervaren hoe het is om een lange afstandsrelatie te hebben, dus dat neem je ook mee.”

Stage- en afstudeeronderzoek Zweden (wo)

Met name voor de **persoonlijke ontwikkeling** bleek er dus een groot effect te zijn, ook al had niet iedereen daar niet direct een beeld bij vooraf; “*Je leert veel dingen die je niet verwacht en komt op de vreemdste plekken terecht, (...) waarbij je veel leert over de goedheid van mensen om je heen*”. Men had “*wel een*

beetje verwacht dat het een persoonlijke test zou zijn, maar het [was] wel zwaarder dan verwacht aanvankelijk.” Niet alles bleek even evident; soms was het moeilijk om nieuwe mensen te leren kennen, met name ook voor lange termijn contacten. Overigens adviseert een geïnterviewde jongeren die nu op pad gaan wél om hun verwachtingen op te schrijven, zodat je later een vertaalslag kan maken naar wat je hebt gedaan en geleerd.

Met betrekking tot **carrière kansen** heeft het mensen, zoals ook de opzet was, geholpen met het maken van keuzes, qua inhoud of qua potentiële werkplek: “*het heeft ervoor gezorgd dat ik daarna weer naar het buitenland ben gegaan om verder te studeren en stage te lopen. (...) werken in het buitenland zou ik later nog wel willen.*” Een oud-student met meerdere buitenlandervaringen gaf aan dat bij de tweede ervaring educatie en professionele vooruitgang prioriteit hadden, waarbij het sociale aspect vanzelf wel zou volgen: die verwachting kwam ook uit. Verwachtingen met betrekking tot carrière waren er dus, bijvoorbeeld de hoop een PhD-plek te vinden, maar “*ik wilde ook weten of ik in het buitenland studeren wel leuk zou vinden.*” Een ander stelde: “*ik ging uitzoeken wat ik leuk vond (had daarvoor een breed scala aan vakken gekozen) en dat is gelukt.*” Men verwacht ook dat het effect van de buitenlandervaring nog langere tijd door zal werken: “*hier zit een bepaald soort mensen: erg gedreven en met een bepaalde gedachtegang, (...) mensen die de beste in hun veld willen zijn. (...) Dat gaat vermoedelijk wel een vrij grote impact hebben over een paar jaar.*”

“Waar ik ook achter ben gekomen is dat muizen-onderzoek niet mijn ding is.”

Stage- en afstudeeronderzoek Zweden (wo)

“Voor mijzelf ben ik wel echt een EU-burger. Ook in andere aspecten, zoals vrij reizen. Ik heb me gerealiseerd hoe belangrijk dat is en hoe ik dat waardeer.”

Masterstage en afstudeeronderzoek Engeland (wo)

Tot slot stelden we de vraag wat de impact van deelname aan het Erasmus+ programma was op hun **blik** op de **EU** en de **wereld**. De antwoorden schetsen een positief beeld van de EU: “*prettig dat we bij de EU horen en hoeveel rechten we daaraan ontlenen*” en ik ben “*meer een voorstander van nog geïntegreerd EU*”. Samenwerkingsverbanden worden gezien als

belangrijk voor de EU; “*leren van elkaar en herkennen dat er genoeg overeenkomsten zijn en dat deze ons verbinden, in plaats van focussen op onze verschillen*”. Men denkt dat het programma Erasmus+ voortdurend een bevorderende invloed zal hebben op hoe Europeanen over de Europese Unie denken. Tegelijkertijd heeft men gezien dat “*er veel verschillen zijn tussen EU-landen en hoe ver ze van elkaar afstaan wat betreft samenwerking (op thema’s en van*

“Je ervaart het door het gemak alsof er een Europees paspoort bestaat.”

Stage in Italië (hbo) & Master in Frankrijk (wo)

elkaar leren).” Iemand vult dat verder in: “Er zijn nog zoveel verschillende klassen en segmentaties afhan-

“Fijn dat je in Europa kan gaan staan en gaan waar je wilt. Geen harde grenzen.”

Minor Engeland (hbo)

kelijk van niveau Engels, paspoort et cetera”. Erasmus+ draagt absoluut bij aan elkaar als Europeanen leren kennen, culturele verschillen te ontdekken en het heeft een bredere vorm van Europees zijn bevordert: “Ik voel me meer verbonden met de EU” en iemand anders stelt

“ik ben positiever geworden over Nederland en de EU”. Aan de andere kant werd ook duidelijk dat dit niet voor iedereen geldt: “ik zag dat Nederlanders zich misschien meer Europees voelen dan bijvoorbeeld Zweden; die voelen zich meer Scandinavisch”.

“Vrijheid die we hebben als Europeanen om te bewegen, migreren en reizen is fantastisch.”

Stage in Italië (hbo) & Master in Frankrijk (wo)

“Er is altijd wel een manier te vinden om contact met iemand anders te krijgen. Dat is echt niet zo moeilijk. Als je daar gewoon voor open staat en luistert naar wat iemand anders te zeggen heeft dan krijg je vanzelf contact.”

Stage- en afstudeeronderzoek Zweden

De buitenlandervaring geeft mensen de moed om steeds een volgende stap te zetten: “Je neemt steeds grotere stappen waardoor de wereld steeds kleiner wordt.” De wereld wordt zo meer een “organisch geheel”, waarvan je een steeds beter beeld krijg door verschillende landen en mensen daaruit te leren kennen: “het leven is groter dan waar je bent geboren en opgegroeid”. Een buitenlandervaring geeft je meer dan een vakantie: je woont echt ergens, je kijkt echt anders naar een land, de samenleving, systemen en de politiek. Dit geeft ook “bewustwording van de eigen culturele trekjes” waardoor je ook je eigen land

van herkomst beter begrijpt, mede omdat je er vanuit een ander perspectief naar kijkt. De nieuwsgierigheid naar andere landen en culturen is ook echt aangewakkerd. Daarnaast treedt er besef op dat we, als wereldburgers, allemaal ongeveer hetzelfde willen, “bijvoorbeeld gewoon een goed artikel, je wil het gewoon gezellig hebben, het leuk hebben met je vrienden. Uiteindelijk ben je allemaal op zoek naar dezelfde dingen, maar vind je die misschien op een net iets andere manier.”

“Door Erasmus+ heb je wel sneller dat je accepteert dat sommigen andere culturen hebben, en heb je begrip hiervoor. Ik kom uit een klein dorp, dat internationale heb ik niet erg meegekregen.”

Derdejaarsstage in Finland (hbo)

Vrijwel iedereen zou het anderen dan ook aanraden om een buitenlandervaring op te doen, het is heel leerzaam en een verrijking van je leven: “Nu is de kans om te gaan. (...) je kan ervaren hoe het is om in buitenland te wonen, zonder dat het permanente gevolgen heeft”.

5 Synthese en reflectie

In onderstaande paragraaf 5.1 geven we een samenvatting van de resultaten uit zowel het vragenlijstonderzoek als de verdiepende gesprekken. Vervolgens gaan we in op de methodologische verantwoording (5.2), inclusief beperkingen van het onderzoek en reflecteren we daarbij op hoe de uitkomsten zich verhouden met Europese doelstellingen en eerder onderzoek.

5.1 Samenvatting

In dit onderzoek kozen we ervoor te focussen op de impact van de buitenlandervaring van (oud-)studenten op diverse aspecten van hun huidige persoonlijke en professionele leven. Die impact bleek voor het overgrote deel positief op beide vlakken. Ook bleek het door ons gehanteerde onderscheid (persoonlijk versus professioneel) niet altijd even evident: er was voor de meesten sprake van een wisselwerking. We kiezen ervoor om de resultaten toch volgens deze indeling weer te geven, omdat deze het beste aansluit bij de onderzoeksopzet.

5.1.1 Impact op het huidige persoonlijke leven

De (positieve³¹) impact op het huidige persoonlijke leven bleek het vaakst te liggen op het gebied van persoonlijke ontwikkeling, zelfstandigheid, kennis van taal, cultuur en communicatie, flexibiliteit, sociale vaardigheden en een open en geïnteresseerde houding (naar andere culturen). Respondenten gaven, met het oog op **persoonlijke ontwikkeling**, aan veel over zichzelf geleerd te hebben, ondernemender en assertiever te zijn en meer zelfvertrouwen te hebben. Ook werden ze intercultureel sensitiever en kan men beter om gaan met verschillen tussen culturen en mensen, en men ontwikkelde eveneens meer culturele zelfkennis. Hiermee zijn ook **communicatieve vaardigheden** verbeterd: men kan zich beter inleven in en aanpassen aan anderen (meer 'open minded') en legt makkelijker contact. Deze opgedane kennis over culturen, (inter)culturele sensitiviteit en respect voor anderen neemt men mee in meer betrokkenheid en bewustzijn van ontwikkelingen in de maatschappij: men werd uit de eigen 'bubbel gehaald'. Daarnaast werd men zich ook bewuster van de **eigen culturele gedragingen**. Deze persoonlijke ontwikkeling en interculturele sensitiviteit komen ook terug binnen de Europese doelstellingen (zie § 5.2.1). **Internationale vriendschappen en relaties** zijn ook voor velen een positief gevolg van de buitenlandervaring, evenals opgedane **talenkennis**. (Oud-)studenten geven dan ook aan nu een **internationalere blik** te hebben: dit past een deel van hen toe op het eigen leven: ze relativiseren en interpreteren nu anders en hebben een meer globale kijk op politieke en sociale vraagstukken dan vóór hun buitenlandervaring.

5.1.2 Impact op het huidige professionele leven

Ook op het professionele leven bleken velen ook nu nog een (positieve³²) impact van de periode in het buitenland te ervaren. Onderdelen van de persoonlijke ontwikkeling die juist ook in het professionele leven spelen en waarop dus nu nog een positieve impact is, zijn zaken als zelfstandigheid, professionele vaardigheden, flexibiliteit en een open en geïnteresseerde houding. De grootste winst zit voor velen in de 'softskills'. Men kan niet alleen beter **samenwerken** en **communiceren** met (internationale) collega's,

31 Een enkeling ervoer een negatieve impact van de buitenlandervaring op het persoonlijke leven. Hierbij ging het om zaken als eenzaamheid, hogere studieschuld, en het feit dat mensen geen goede ervaring (op relationeel werkvlak) hebben gehad in het buitenland. Dit zorgt er voor sommigen voor dat ze zich beter op hun plek voelen in Nederland.

32 Ook bij het professionele leven ervoer een enkele een negatieve impact: de ervaring droeg niet bij aan het huidige werk, of men liep vertraging op. Voor anderen paste de studie niet (wat negatieve effecten had op de mentale gezondheid) en anderen merkten dat ze liever niet in een internationale omgeving werken.

maar ook beter omgaan met **verschillende culturen** in een professionele omgeving. Deze eigenschappen hangen nauw samen en zorgen ervoor dat mensen zich beter kunnen aanpassen aan verschillende omstandigheden in hun werk: daarbij helpt het dat mensen meer **zelfkennis** hebben over (o.a.) hun functioneren. Ook netwerken en communiceren is makkelijker, ook in een internationale setting. (oud-)Studenten zijn vaak geduldiger en hebben meer begrip voor andere culturen op de werkvloer; het levert nieuwe normen en waarden op die je meeneemt in je carrière (andere “work mindset”). Daarbij heeft men nu ook (inhoudelijk) een **internationaal kijkkader**; men kan de eigen situatie beter vergelijken met situaties in andere landen. Uiteraard is de ervaring ook een mooie toevoeging aan het **CV**, levert het een verbeterde **talenkennis**, vakjargon en **vakspecifieke kennis en vaardigheden** op (bijv. ervaring in een buitenlandse laboratoria, informatie over buitenlandse politiek, over microbiologie of op het gebied van design). Ook **functie-inhoudelijke kennis en vaardigheden** werden opgedaan. In sommige gevallen was de buitenlandervaring **bepalend** voor het **carrièrepad**, bijvoorbeeld door het doen van een PhD of werken in een bepaald land. Uiteraard komt het opgedane **internationale, professionele netwerk** daarbij van pas; internationale connecties worden behouden en kunnen nuttig zijn voor het huidige professionele leven, bijvoorbeeld door het kunnen uitwisselen van lesmaterialen of het bieden van baan- en woonmogelijkheden. Wonen en werken in het buitenland is voor sommigen ook een reëlere optie geworden door de buitenlandervaring.

5.1.3 Verwachtingen, terugblik & impact op het wereldbeeld

In de interviews werd met de oud-studenten gereflecteerd op de verwachtingen die ze destijds hadden vóór hun buitenlandervaring en welke daarvan zijn uitgekomen. Een deel van de respondenten had weinig concrete verwachtingen vooraf en ging er open in. Anderen hadden wel verwacht dat het een persoonlijke test zou worden, maar vonden het soms zwaarder dan gedacht. Met het oog op de carrière heeft de buitenlandervaring (een deel van de) mensen geholpen met het maken van keuzes, op inhoud of op potentiële werkplek. Gevraagd naar de invloed van de buitenlandervaring op het wereldbeeld, bleek er vaak sprake van een bevestiging van een al positief beeld van Europa en de wereld, al werden soms ook de nog bestaande verschillen binnen Europa duidelijker. De meesten waren nog positiever over de voordelen en goede kanten van de Europese Unie en beseften dat ze slechts een klein deel van de wereld kennen: die wereld beter leren kennen verrijkt je op allerlei vlakken. Vrijwel iedereen raad het anderen dan ook met klem aan een buitenlandervaring op te doen als de kans zich voordoet.

5.2 Methodologische verantwoording/ discussie

Voor dit onderzoek hebben we een grootschalige online vragenlijst opgesteld en uitgezet onder een groot aantal (oud-)studenten uit voorgaand onderzoek alsook diepte-interviews gehouden met een aantal (oud-)studenten. Onze vragenlijst was gebaseerd op een gemixte methodologie, namelijk de *mass qualitative* benadering. Dat wil zeggen dat (oud-)studenten allereerst een open antwoord konden geven op de vraag wat de impact was van hun buitenlandervaring (kwalitatieve insteek). Vervolgens konden ze zelf aan de hand van een voorgestructureerde lijst aangeven op welke aspecten het open antwoord betrekking had (kwantitatieve insteek). Het grote voordeel van deze benadering is dat er kwalitatieve informatie kan worden verzameld onder een grote groep mensen - en dus een diversiteit aan vormen van impact aan het licht kon komen waarin iedereen zich kan herkennen-, omdat de antwoorden direct al zijn gecodeerd (door de respondent). Daarbij is de codering betrouwbaarder, omdat de respondenten hun eigen antwoord categoriseren, in plaats van dat een onderzoeker dat doet. In totaal zijn er 1.375 (oud-)studenten benaderd met de vragenlijst³³, en heeft meer dan vijftig procent deze vragenlijst ook ingevuld. Hoewel we niet de exacte representativiteit van de groep oud-studenten met een buitenlandse ervaring konden nagaan, zorgden het

³³ Deze groep heeft in voorgaand onderzoek aangegeven te mogen worden benaderd voor vervolg onderzoek. In dit voorgaande onderzoek was een representatieve steekproef getrokken uit het HO studentenpanel van ResearchNed (een panel van toentertijd ruim 60.000 HO-studenten die in voorgaand onderzoek hebben aangegeven te mogen worden benaderd voor toekomstig onderzoek).

benaderen van een grote groep en onze hoge respons ervoor dat verhalen van diverse groepen (bijv. naar financiële achtergrond van ouders) konden worden meegenomen in het onderzoek.

Om de verhalen omtrent impact verder uit te diepen en in te kleuren, is er bij een aantal afgestudeerde studenten vervolgens nog een diepte-interview afgenomen. Deze oud-studenten zijn geselecteerd uit de groep deelnemers aan het *mass qualitative* onderzoek, die aangaven mee te willen doen aan een interview én gebruik hebben gemaakt van de Erasmus+ middelen.

Verder is het belangrijk op een aantal punten te reflecteren:

- Onze kernbevinding is dat de impact van een ervaring in het buitenland tijdens de studietijd op het huidige leven bijna geheel positief is. Slechts een enkeling benoemt een negatieve impact. Het is mogelijk dat (oud-)studenten met positieve ervaringen vaker geneigd zijn deel te nemen aan vervolgonderzoek over buitenlandervaring. Ook kan er sprake zijn van sociaal wenselijk antwoorden, voornamelijk m.b.t. de persoonlijke ontwikkeling, omdat een buitenland ervaring positief ‘hoort’ te zijn hiervoor (bijvoorbeeld wegens het imago en wegens de financiële- en tijdsinvestering). Verder zou iemand een negatieve ervaring ook kunnen interpreteren als een positieve impact omdat het heeft bijgedragen aan (bijv.) persoonlijke groei. Onze open (en vertrouwelijke) opzet van de vragenlijst waarbij ook expliciet gevraagd werd of de impact positief of negatief was maakt wel dat we zo goed mogelijk ruimte hebben geboden voor een diversiteit aan ervaringen kwijt te kunnen. Binnen de diepte-interviews was er ruimte om verder door te vragen op de ervaringen.
- Wanneer het gaat om het vergelijken van (oud-)studenten mét en zonder buitenlandervaring, wordt er door één van de (oud-)studenten zelf al een mooie nuancering gegeven: *“De impact valt niet in kwantitatieve cijfers te vatten. Veel vaardigheden die worden genoemd, worden ook opgedaan horen bij de levensfase en volwassen en zelfstandig worden; door naar het buitenland te gaan wordt dit effect versterkt”*. Het zou goed kunnen dat dit niet voor alle aspecten geldt: mogelijk is de impact van een buitenlandervaring op onderdelen als werken in een internationale omgeving, interculturele sensitiviteit, gevoelens van wereld of EU-burgerschap en op andere internationale competenties wél sterker wanneer men deze opdoet gedurende een buitenlandervaring. Daar kunnen we op basis van het voorliggende onderzoek geen verdere uitspraken over doen.
- Zoals al vaker aangegeven, is er overlap tussen de impact op het persoonlijke en professionele leven. De twee dimensies zijn lastig sec te onderscheiden, veelal ook omdat het er op lijkt dat persoonlijke ontwikkeling doorsijpelt in het professionele leven. Andersom kan een gevolg van het buitenlandverblijf op het professionele leven, zoals een carrière in het buitenland, ook weer grote impact op het persoonlijke leven hebben. We zagen dat er gemiddeld zes aspecten werden aangegeven met impact op het professionele leven, tegenover acht op het persoonlijke leven. Toch kunnen we op basis van dit onderzoek niet stellen dat de impact op het persoonlijke leven groter is dan op het professionele leven, simpelweg omdat we niet onderzocht hebben wat belangrijker is. Daarbij zijn nog enkele nuanceringen te plaatsen. In dit onderzoek is eerst gevraagd naar persoonlijke impact en vervolgens pas naar professionele impact: (een deel van de) respondenten heeft de eerste vraag uitgebreider beantwoord, waarbij er bij het beantwoorden van vraag twee ook regelmatig terugverwezen werd naar het antwoord op vraag een. Ook zou het kunnen dat de impact op persoonlijke ontwikkeling als constanter ervaren wordt, waar men bij effecten op het professionele leven inmiddels ook nieuwe ontwikkelingen doormaakt op basis van opeenvolgende functies. Toekomstig onderzoek kan zich richten op de relevantie van het onderscheid: bijv. of mensen met een buitenlandervaring andere professionele keuzes maken.

5.2.1 Reflectie op Europese doelstellingen

In deze paragraaf volgt een reflectie (in blauw) op de Europese doelstellingen³⁴ voor Erasmus+ op basis van de bevindingen uit dit onderzoek.

De verwachte opbrengsten van resultaten onder Key action 1 (leermobiliteit, zie bijlage 6 voor meer achtergrondinformatie) liggen op verschillende vlakken, waarbij we hier de nadruk leggen op resultaten op individueel niveau (en niet op organisatie en systeem/beleidsniveau). Zo wil men een positieve verandering teweeg brengen bij lerenden³⁵ en personeel³⁶ in de vorm van verbeterde **vaardigheden en competenties**. Hierbij worden taal-, digitale, groene en “zachte” vaardigheden genoemd. We zien absoluut terug dat (oud-)studenten een verbetering zien in hun taalvaardigheid en overige ‘hard skills’ (communicatief, vakinhoudelijk, flexibiliteit, zelfstandigheid), maar ook ‘soft skills’ worden uitgebreid benoemd door de respondenten. Zo gaven ze aan opener en ondernemender te zijn, makkelijker in de omgang, nieuwsgieriger naar hun omgeving en zijn ze (inter)cultureel sensitiever geworden: ze hebben meer intercultureel begrip, inzicht in andere arbeidsmentaliteit, een beter aanpassingsvermogen (met name in de communicatie met vreemden). Ook heeft men meer (culturele) zelfkennis opgedaan. Naar digitale en groene vaardigheden is niet expliciet gevraagd, maar dat kwam ook niet uit de eigen verhalen van respondenten naar voren.

Een andere doelstelling van het programma is een verbeterde **persoonlijke ontwikkeling**, beter bewustzijn van de **EU-waarden** en **verbeterde positieve interacties** met mensen met **verschillende achtergronden** (inclusief intercultureel bewustzijn en de oprichting van een Europees netwerk van contacten). Op het gebied van persoonlijke ontwikkeling zijn de respondenten het er ook unaniem over eens dat ze enorm gegroeid zijn: iets dat ze in deze levensfase sowieso wel verwacht hadden, maar waarvan men het idee heeft dat dit effect door de buitenlandervaring versterkt is. Daarbij gaat het (wederom) om aspecten als het opdoen van zelfkennis, interculturele sensitiviteit, aanpassingsvermogen en flexibiliteit). Gevraagd naar de blik op de wereld en de EU gaven geïnterviewden vrijwel allemaal aan zich er (nog) sterker van bewust te zijn wat de voordelen en positieve aspecten van de Europese Unie en haar gedeelde waarden zijn; men voelt zich (nog) meer verbonden met de EU. Ook worden leerresultaten verkregen die verband houden met de vier horizontale prioriteiten van het programma³⁷. Uiteindelijk hoopt men, met het gehele programma (dus niet alleen uit Key action 1), op individueel niveau bij te dragen aan de inzetbaarheid, ondernemerschap en het innovatievermogen van lerenden en jongeren, om zo te zorgen voor een betere **overgang naar hogere onderwijsniveaus** en de **bereidheid om over de grenzen heen te werken** of naar het buitenland te verhuizen voor **arbeidsmobiliteit**. Over overgang naar hogere onderwijsniveaus is door de respondenten niet veel benoemd. Zij studeerden immers al allemaal in het hbo of wo. Wel zagen we dat voor een deel de stap om in het buitenland te gaan studeren of werken na een buitenlandervaring veel kleiner is, en dat men werken voor een internationale organisatie niet als iets spannends/moeilijks (meer) ervaart. Op de middellange en lange termijn verwacht men een bijdrage aan **grotere capaciteit** van inzetbaar personeel en meer **mogelijkheden tot loopbaanontwikkeling**. Bovendien moet het programma resulteren in de ontwikkeling van een **Europese identiteit** en het gevoel erbij te horen, actieve **deelname** aan het **democratische leven** bevorderen, het vergroten van het bewustzijn van de **gemeenschappelijke waarden van vrijheid en tolerantie** en aan het verzekeren van een diepere **kennis** over de **EU** en haar **beleid**.³⁸ Zoals

³⁴ European Commission (2023). Commission staff working document. Commission delegated regulation on supplementing the Regulation (EU) 2021/817 of the European Parliament and of the Council with provisions on the establishment of a monitoring and evaluation framework for the Erasmus+ programme. Brussels, 2023

³⁵ Te weten: studenten, stagiaires, leerlingen, scholieren, volwassenen en jongeren

³⁶ Te weten: (leraren, opleiders, jeugdwerkers, sportpersoneel

³⁷ I. leren over milieu-, klimaat- en duurzaamheidskwesities, en duurzamere gewoonten aannemen, II. een beter begrip van de diversiteit in de samenleving en een grotere inzet voor de strijd tegen discriminatie, III. leren over burger- en EU-waarden, IV. leren over nieuwe en nuttige manieren om digitale technologieën toe te passen en deze te gebruiken in studie of werk.

³⁸ European Commission (2023). Commission staff working document. Commission delegated regulation on supplementing the Regulation (EU) 2021/817 of the European Parliament and of the Council with provisions on the establishment of a monitoring and evaluation framework for the Erasmus+ programme. Brussels, 2023

zojuist ook al aangehaald, kan in elk geval op basis van de gesprekken die met de oud-studenten zijn gevoerd gesteld worden dat de buitenlandervaring een positief effect heeft gehad op hun Europese identiteit en het waarderen van de gemeenschappelijke waarden, vrijheden en tolerantie. Op inhoudelijke kennis over de EU en haar beleid is in de gesprekken niet ingegaan (al is meer kennis over internationale belevingsvorming en organisaties wel benoemd door een enkele respondent). De oud-studenten zouden anderen absoluut aanraden eenzelfde ervaring aan te gaan.

5.2.2 Reflectie op eerder onderzoek

De focus in het voorgaande longitudinale (drie metingen tussen november 2018 en januari 2020) onderzoek³⁹ lag op de impact van Erasmus+ op de persoonlijke en interculturele vaardigheden van studenten in het hbo en wo, waarbij studenten met en zonder buitenlandervaring⁴⁰ met elkaar vergeleken werden. Daarbij werd ingegaan op veranderingen in (nieuwe) vaardigheden, kennis en gedrag en het (eventueel) verbeterd zelfvertrouwen bij de student. Voor de uiteindelijke impact werd onder andere gelet op fundamentele veranderingen met betrekking tot actief burgerschap en verbeterde inzetbaarheid op de arbeidsmarkt. Er werd niet gevraagd naar de mate van impact zoals dat in dit onderzoek is gebeurd: er kan dus geen vergelijking worden gemaakt naar de mate van impact door de tijd, om bijvoorbeeld na te gaan of de impact op persoonlijk dan wel professioneel leven jaren later kleiner of juist groter is geworden. Een aanvulling voor eventueel vervolgonderzoek is het hanteren van een gelijke vraagstelling, zodat ontwikkelingen over tijd juist kunnen worden vastgesteld (bijv. omtrent impact). Hieronder gaan we in op enkele conclusies uit het voorgaande onderzoek in vergelijking met de uitkomsten uit het huidige onderzoek (reflectie in blauw).

Uit de resultaten destijds bleek allereerst dat voor bijna alle vaardigheden en attitudes de twee groepen (oud-)studenten (wel vs. geen buitenlandervaring) vanaf de nulmeting al significant van elkaar verschilden: (oud-)studenten die naar het buitenland zullen gaan, hebben voorafgaand al een grotere kans op een positiever zelfbeeld, grotere zelfstandigheid en de mate waarin zij openstaan voor reizen en andere culturen. Ook heeft deze groep voorafgaand al hogere gepercipieerde waardes voor culturele oriëntatie, internationale- en Europese blik dan diegenen die geen buitenlandervaring hebben opgedaan. Deze bevinding wordt niet tegengesproken door de resultaten uit het voorliggende onderzoek. Er is in dit onderzoek uiteraard geen directe vergelijking gemaakt tussen (oud-)studenten die wel en zij die niet naar het buitenland gingen, maar uit met name de interviews bleek wel dat oud-studenten vaak uit een internationaal georiënteerde thuissituatie kwamen, variërend van reislustige ouders tot broers of zussen die al een buitenlandervaring hadden. De gesproken groep is weliswaar een kleine groep, maar spreekt de bevindingen uit 2018-2020 niet tegen.

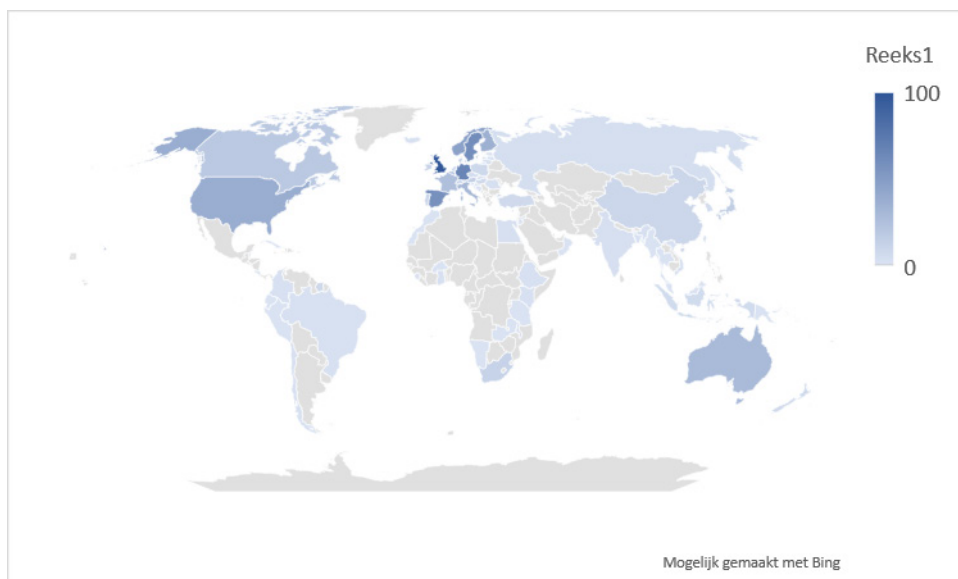
Bij een meer flexibele houding (studenten geven voorafgaand aan het buitenlandbezoek significant lagere waardes aan voor het openstaan voor reizen en andere culturen dan na het buitenlandbezoek), het vertrouwen in anderen en een internationalere blik (in termen van overwegingen om elders te wonen of te werken dan de bekende Nederlandse thuissituatie) was er daadwerkelijk een significant effect van buitenlandbezoek gevonden: na een buitenlandbezoek bleken studenten vaak flexibeler, hadden meer vertrouwen in anderen of waren meer internationaal georiënteerd dan studenten zonder buitenlandervaring. Alle drie hiervoor genoemde effecten worden door zowel de respondenten uit het vragenlijstonderzoek als de geïnterviewden veelvuldig benoemd als zijnde (positieve) effecten van hun buitenlandervaring. Een positief effect van een buitenlandbezoek op de mate waarin een student zich Europeaan voelt, werd niet gevonden, evenals andere mogelijke effecten op persoonlijke vaardigheden. De oud-studenten die wij spraken, gaven aan

39 Korte, de, K., Nas, K., Lodewick, J., & M. Brink (2020). Van inclusie naar Impact: Een meerjarige studie naar de impact van het Erasmus+ programma onder HO-studenten. Nijmegen: ResearchNed.

40 Onder buitenlandervaring vielen zowel 'free-movers' als studenten met een Erasmus+-beurs.

zich (nog) meer Europees verbonden te voelen dan voorheen. Wederom, het gaat hier om een klein aantal oud-studenten, maar de bevindingen spreken in elk geval de verwachting dat een buitenlandervaring een positief effect heeft op zich, ook na enkele jaren, Europees voelen niet tegen. Gesteld werd eerder dat studenten die zelfstandiger zijn of een positiever zelfbeeld hebben, de stap naar het buitenland wellicht als minder groot ervaren dan de groep die deze vaardigheden in mindere mate bezit. [Over deze bevinding uit 2018-2020](#) kunnen we niet heel veel zeggen op basis van het voorliggende onderzoek.

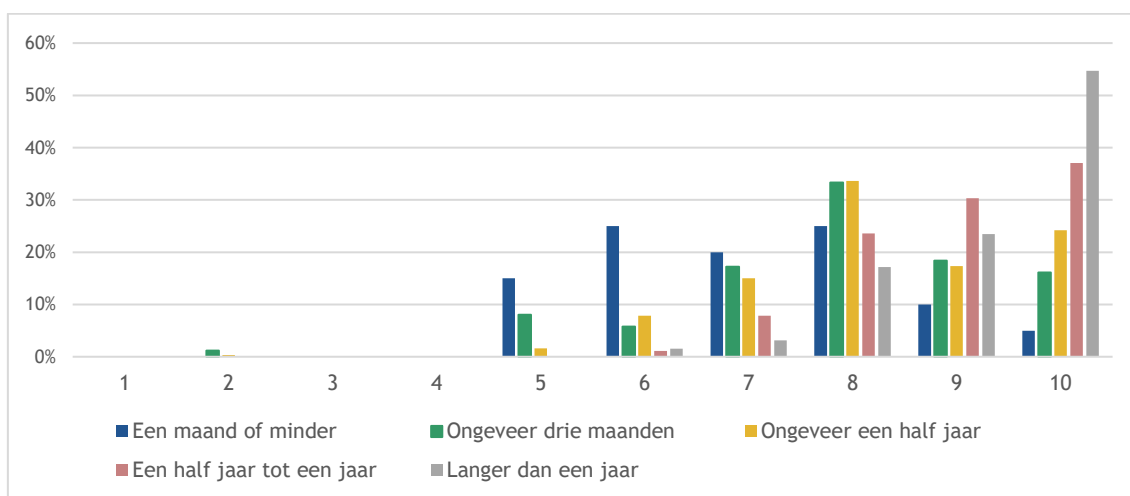
6 Bijlage 1: Tabellen en figuren

Figuur 6: In welk land verbleef je tijdens je periode in het buitenland? Als je meer dan drie periodes in het buitenland doorbracht, kies de recentste drie. (meerdere antwoorden mogelijk) (N=791)

Tabel 3: Impact op het persoonlijk leven x (totale) duur van het buitenlandverblijf (N=566)

	Gemiddelde
Een maand of minder	7,05
Ongeveer drie maanden	7,91
Ongeveer een half jaar	8,28
Een half jaar tot een jaar	8,94
Langer dan een jaar	9,27
Totaal	8,40

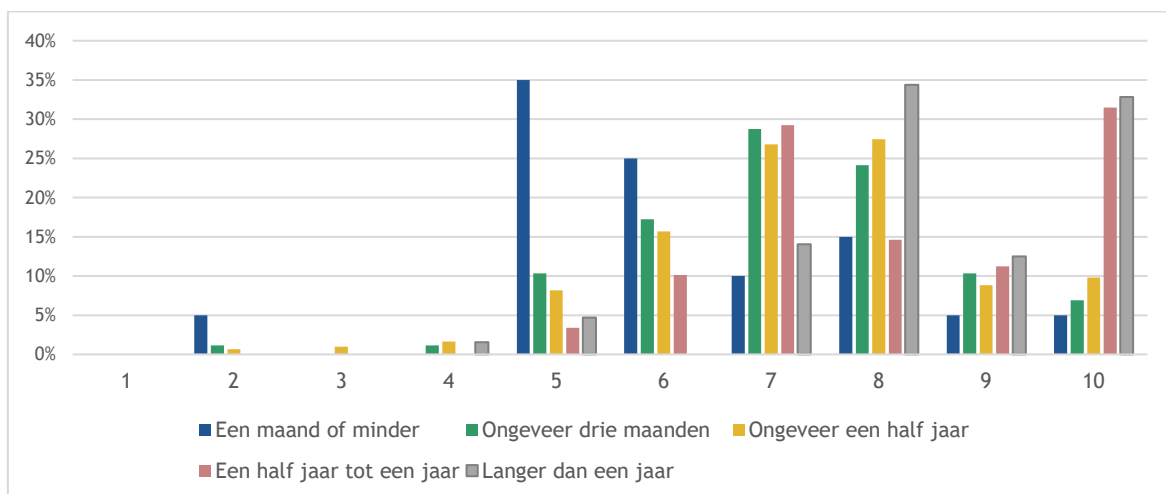
Figuur 7: Spreiding impact op het persoonlijk leven x (totale) duur van het buitenlandverblijf (N=566)

Tabel 4: Impact op het persoonlijk leven x doel van het buitenlandverblijf (N=524)

	Gemiddelde
Meerdere doelen	9,0
Eén doel	8,2
Totaal	8,4

Tabel 5: Impact op het professionele leven x (totale) duur van het buitenlandverblijf (N=566)

	Gemiddelde
Een maand of minder	6,20
Ongeveer drie maanden	7,18
Ongeveer een half jaar	7,30
Een half jaar tot een jaar	8,15
Langer dan een jaar	8,44
Totaal	7,51

Figuur 8: Spreiding impact op het professionele leven x (totale) duur van het buitenlandverblijf (N=566)

Tabel 6: Impact op het professioneel leven x doel van het buitenlandverblijf (N=524)

	Gemiddelde
Meerdere doelen	8,4
Eén doel	7,3
Totaal	7,5

Tabel 7: Volgde je toen een opleiding aan een mbo-instelling, hogeschool of een universiteit? (N=566)

	Aantal	Percentage
mbo en hbo	8	1,4
mbo en wo	1	0,2
hbo	165	29,2
hbo en wo	20	3,5
wo	372	65,7

Tabel 8: Heb je een studie aan een hogeschool of universiteit afgerond? (N=566)

	Aantal	Percentage
Ja	546	96,5
Nee, ik studeer nog	15	2,7
Nee, ik ben voortijdig gestopt met studeren.	5	0,9

Tabel 9: Ik ben een... (N=566)

	Aantal	Percentage
Man	162	28,6
Vrouw	396	70,0
Anders dan bovenstaande	5	0,9
Wil ik niet zeggen	3	0,5

Tabel 10: Heb je tijdens je studie een of meerdere periodes doorgebracht in het buitenland? (N=566)

	Aantal	Percentage
Ja, één periode	393	69,4
Ja, twee periodes	118	20,8
Ja, drie of meer periodes	55	9,7

Tabel 11: Hoe lang duurde je verblijf in het buitenland tijdens je studie in totaal? (N=566)

	Aantal	Percentage
Een maand of minder	20	3,5
Ongeveer drie maanden	87	15,4
Ongeveer een half jaar	306	54,1
Een half jaar tot een jaar	89	15,7
Langer dan een jaar	64	11,3

Tabel 12: Studeerde je, of liep je stage in het buitenland? Of deed je afstudeeronderzoek? (meerdere opties mogelijk) (N=566)

	Aantal	Percentage
Stage	84	14,8
Stage en studeren	65	11,5
Stage, studeren, afstudeeronderzoek	18	3,2
Stage en afstudeeronderzoek	21	3,7
Studeren	313	55,3
Studeren en afstudeeronderzoek	14	2,5
Afstudeeronderzoek	9	1,6
anders	42	7,4

Tabel 13: Op welke manier heb je je buitenlandverblijf gefinancierd? (N=566)

	Aantal	Percentage
<i>Onbekende informatie</i>	1	0,2
Erasmus+	65	11,5
Erasmus+ en andere beurs	10	1,8
Erasmus+, andere beurs en eigen middelen	30	5,3
Erasmus+ en eigen middelen	260	45,9
Andere beurs	12	2,1
Andere beurs en eigen middelen	41	7,2
Eigen middelen	38	6,7
Zonder beurs	109	19,3

Tabel 14: Correlatiematrix aspecten impact op persoonlijke leven (%)⁴¹

N=		professionele vaardigheid	flexibiliteit	sociale vaardigheid	affiniteit met het land	wonen/werken buitenland	werken internationaal bedrijf/organisatie	sociale contacten	interculturele vaardigheden	open en geïnteresseerde houding	kennis van taal, cultuur en communicatie	vaardigheden communiceren internationale contexten	internationale oriëntatie	betrokkenheid en bewustzijn ontwikkelingen in maatschappij	internationale ontwikkelingen vak/beroep	persoonlijke ontwikkeling	zelfstandigheid	andere aspecten
145	professionele vaardigheid	100	31	29	31	37	52	30	36	32	30	33	33	39	58	28	28	44
366	flexibiliteit	78	100	76	67	67	76	69	71	74	68	74	73	74	81	68	72	72
365	sociale vaardigheid	72	76	100	68	65	68	75	69	74	70	72	70	73	74	68	70	67
306	affiniteit met het land	66	56	57	100	63	57	64	60	60	64	58	64	64	65	55	55	61
86	wonen/werken buitenland	22	16	15	18	100	31	16	19	15	17	19	20	16	23	16	14	28
91	werken internationaal bedrijf/organisatie	32	19	17	17	33	100	15	20	20	18	23	23	19	27	17	18	22
335	sociale contacten	70	63	69	70	63	56	100	68	68	65	63	67	69	71	62	62	67
273	interculturele vaardigheden	67	53	52	54	59	59	55	100	55	56	62	62	63	65	50	49	56
356	open en geïnteresseerde houding	79	72	72	70	62	78	72	72	100	71	74	76	80	77	65	67	78
383	kennis van taal, cultuur en communicatie	80	71	74	80	78	75	75	79	77	100	75	77	80	88	69	69	72
299	vaardigheden communiceren internationale contexten	68	60	59	57	65	76	56	67	62	58	100	66	63	72	55	56	61
285	internationale oriëntatie	65	57	55	60	65	71	57	65	61	57	63	100	62	70	53	52	56
218	betrokkenheid en bewustzijn ontwikkelingen in maatschappij	58	44	44	45	40	46	45	50	49	45	46	48	100	61	41	42	56
113	internationale ontwikkelingen vak/beroep	45	25	23	24	30	33	24	27	24	26	27	28	32	100	21	21	39
478	persoonlijke ontwikkeling	92	89	89	86	87	91	88	88	87	86	88	89	91	88	100	90	78
451	zelfstandigheid	86	89	87	81	76	87	83	81	85	81	85	82	87	82	85	100	78
18	andere aspecten	6	4	3	4	6	4	4	4	4	3	4	4	5	6	3	3	100

41 De groen gemarkeerde cellen geven een correlatie van 75% of hoger aan.

Tabel 15: Correlatiematrix aspecten impact op professionele leven (%)⁴²

N=		professionele vaardigheid	flexibiliteit	sociale vaardigheid	affiniteit met het land	wonen/werken buitenland	werken internationaal bedrijf/organisatie	sociale contacten	interculturele vaardigheden	open en geïnteresseerde houding	kennis van taal, cultuur en communicatie	vaardigheden communiceren internationale contexten	internationale oriëntatie	betrokkenheid en bewustzijn ontwikkelingen in maatschappij	internationale ontwikkelingen vak/beroep	persoonlijke ontwikkeling	zelfstandigheid	andere aspecten
285	professionele vaardigheid	100	61	61	68	69	70	72	63	58	58	58	67	68	70	62	57	36
267	flexibiliteit	57	100	65	61	51	58	66	57	65	55	56	59	65	59	61	63	54
231	sociale vaardigheid	49	56	100	57	40	42	76	48	56	48	48	48	53	43	57	56	54
93	affiniteit met het land	22	21	23	100	25	24	38	24	23	30	22	27	30	29	24	23	29
91	wonen/werken buitenland	22	17	16	25	100	33	24	19	14	21	18	21	19	27	16	17	18
135	werken internationaal bedrijf/organisatie	33	29	25	34	49	100	31	34	26	32	31	37	34	32	26	26	21
123	sociale contacten	31	30	40	51	33	28	100	29	31	30	26	30	32	30	34	30	36
251	interculturele vaardigheden	55	54	52	63	52	63	59	100	54	58	54	62	61	58	57	52	39
259	open en geïnteresseerde houding	52	63	62	63	40	50	66	56	100	54	55	61	65	56	62	61	46
246	kennis van taal, cultuur en communicatie	50	51	52	81	57	58	60	57	51	100	55	55	57	53	50	50	54
319	vaardigheden communiceren internationale contexten	65	67	66	74	65	74	67	68	68	71	100	68	72	66	62	65	46
218	internationale oriëntatie	52	48	45	63	49	60	54	54	51	48	47	100	56	60	51	47	39
167	betrokkenheid en bewustzijn ontwikkelingen in maatschappij	40	41	38	54	35	42	44	41	42	39	38	43	100	49	38	38	25
183	internationale ontwikkelingen vak/beroep	45	40	34	57	55	44	44	43	40	39	38	50	54	100	37	36	39
258	persoonlijke ontwikkeling	56	59	64	67	46	50	72	59	62	52	50	61	59	52	100	63	46
288	zelfstandigheid	58	67	70	70	53	56	70	60	68	58	58	61	66	56	71	100	43
28	andere aspecten	4	6	6	9	5	4	8	4	5	6	4	5	4	6	5	4	100

42 De groen gemarkeerde cellen geven een correlatie van 75% of hoger aan.

7 Bijlage 2: Verdiepende teksten

7.1 Doelstellingen van het Erasmus+ programma - Achtergrond

De algemene doelstelling van het Erasmus+ programma is door middel van een leven lang leren de educatieve, professionele en persoonlijke ontwikkeling van mensen te ondersteunen via het onderwijs, opleidingen, jeugdigen en sport, zowel in Europa als daarbuiten. Hiermee draagt men bij aan duurzame groei, hoogwaardige banen, sociale cohesie, het stimuleren van innovatie en het versterken van de Europese identiteit en actief burgerschap. Het programma draagt zo bij aan de uitwerking van de Europese Onderwijsruimte, het implementeren van strategische Europese samenwerking op het gebied van opleiding en training en het bevorderen van samenwerking op met name het sportonderdeel van de Jeugdstrategie van de EU 2019-2027. De specifieke doelstellingen (en daarmee de structuur) van het programma zijn:

- het bevorderen van de leermobiliteit van individuen en groepen, en het bevorderen van samenwerking, kwaliteit, inclusie en gelijkheid, uitmuntendheid, creativiteit en innovatie op beleids- en organisatieniveau op het gebied van onderwijs en opleiding;
- het bevorderen van non-formele en informele leermobiliteit en actieve participatie onder jongeren, en het bevorderen van samenwerking, kwaliteit, inclusie, creativiteit en innovatie op het beleids- en organisatieniveau op jeugdgebied;
- het bevorderen van de leermobiliteit van sportpersoneel en het bevorderen van samenwerking, kwaliteit, inclusie, creativiteit en innovatie op het beleids- en organisatie niveau sport.

Op elke specifieke doelstelling worden acties ondernomen, die gegroepeerd zijn in drie kernacties met betrekking op verschillende soorten interventies:

- Key action 1: leermobiliteit;
- Key action 2: samenwerking tussen organisaties en instellingen;
- Key action 3: ondersteuning van beleidsontwikkeling en samenwerking.

In dit onderzoek lag de focus op activiteiten die ondernomen zijn onder key action 1, leermobiliteit.

De verwachting is dat activiteiten onder Key action 1 positieve en langdurige effecten hebben op de betrokken deelnemers (en organisaties). Deelnemers krijgen de kans om hun vreemde talen te verbeteren, vaak ook via e-learning. Activiteiten die hieronder vallen zijn korte- en lange termijn groeps- of individuele verblijven voor leerlingen en jonge mensen en personeelsleden en mobiliteitsprojecten en accreditaties.^{43,44}

43 European Commission (2023). What are the objectives of the Erasmus+ Programme? Geraadpleegd op 19 december 2023 via <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/programme-guide/part-a/priorities-of-the-erasmus-programme/objectives-features>

44 European Commission (2023). Commission staff working document. Commission delegated regulation on supplementing the Regulation (EU) 2021/817 of the European Parliament and of the Council with provisions on the establishment of a monitoring and evaluation framework for the Erasmus+ programme. Brussels, 2023

